

ΚΑΝΤ

ΚΡΙΤΙΚΗΣ

ΤΟΥ

ΑΔΟΛΟΥ ΛΟΓΙΣΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ ΑΘΗΝΩΝ

Γ. ΜΑΡΚΕΤΗ ΚΑΙ Α. ΠΑΛΛΗ

ΑΘΗΝΑ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ "ΕΣΤΙΑ,"

Κ. ΜΑΪΣΝΕΡ ΚΑΙ Ν. ΚΑΡΓΑΔΟΥΡΗ

1904

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΑΝΤ

ΚΡΙΤΙΚΗΣ

ΤΟΥ

ΑΔΟΛΟΥ ΛΟΓΙΣΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
Γ. ΜΑΡΚΕΤΗ ΚΑΙ Α. ΠΑΛΛΗ

ΑΘΗΝΑ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ "ΕΣΤΙΑ,,

Κ. ΜΑΪΣΝΕΡ ΚΑΙ Ν. ΚΑΡΓΑΔΟΥΡΗ

1904

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΥ ΦΙΛΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΑΓΩΝΙΣΤΗ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΕΦΤΑΛΙΩΤΗ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Σκοπός μας στην ἀρχὴ εἶτανε νὰ μεταφρά-
σουμε ὅλη τὴν **Κριτικὴ τοῦ Ἄδολφου Δογισμοῦ**.
Γλήγορα ὅμως εἶδαμε πὼς τοῦτο μᾶς εἶταν ἀκατόρ-
θωτο, γιατί τέτοιο ἔργο, πὺν κάθε του ἴσως γραμμὴ
θέλει προσεχτικὴ μελέτη, χρειάζεται καὶ καιρὸ ἀπε-
ριόριστο, ἐνῶ ἐμᾶς ὁ καιρὸς μας εἶναι πολὺ μετρη-
μένος. Ἔτσι ἀποφασίσσαμε τέλος νὰ καταπιαστοῦμε
ὅσο μοναχὰ μέρος μᾶς εἶταν εὐκόλῳ νὰ δουλέψουμε
τίμινα καὶ χαλὰ, καὶ ἅς ἐλαίσουμε πὼς μιὰ μερὰ θὰ
φιλοτιμηθοῦν ἄλλοι δικοὶ μας, με πύότερη ἡσυχία
καὶ πύότερα φῶτα, νὰ ξετελειώσουν αὐτὴ τὴ δουλειὰ
τὴν τόσο χρήσιμη καὶ μεγάλη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ
ΤΟΥ
ΑΔΟΛΟΥ ΛΟΓΙΣΜΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α

Διαφορά Ἀδολου καὶ Ἐμπειρικοῦ Γνωρισμοῦ.

Πῶς κάθε μας γνωρισμὸς ἀρχινᾷ με πείρα δὲν ἔχει λόγον. Γιατὶ πῶς ἄλλως θὰ ἐμπνήσῃ τοῦ γνωριστικοῦ μας ἡ ἐνέργεια παρ' ἀπὸ ἀντικείμενα ποὺ ἐπιρρεάζουν τὴν αἴσθησίν μας, καὶ εἴτε αὐτὰ τὰ ἴδια γεννοῦν εἰκόνες, εἴτε κεντοῦν τὴν διάνοιά μας νὰ τὰ συγκρίνῃ, νὰ τὰ ταιριάζῃ ἢ ξεχωρίζῃ, καὶ ἔτσι τὸ ἀδούλευτο-ὕλικο τῆς αἰσθητικῆς μας ἐντύπωσης νὰ τὸ γυρίξῃ σὲ γνωρισμὸ ἀντικείμενων, ποὺ εἶναι ὅ,τι λέγεται πείρα; Χρονολογικὰ λοιπὸν κανένας μας γνωρισμὸς δὲν ἔρχεται πρὶν τὴν πείρα· ἀρχινᾷ ὁ καθένας μαζί της.

Ἄν ὅμως κάθε μας γνωρισμὸς ἀρχινᾷ με πείρα, αὐτὸ δὲ θὰ πῇ πῶς καὶ πηγάζει ὁ καθένας ἀπὸ τὴν πείρα. Γιατὶ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἐμπειρικὸς γνωρισμὸς ἴσως εἶναι σύνθετος ἀπ' ὅ,τι ἀποχτοῦμε μ' ἐντύπωση καὶ ἀπ' ὅ,τι μᾶς προμηθεύει τὸ ἴδιο τὸ γνωριστικὸ μας (ἡ αἰσθητικὴ ἐντύπωση δίνοντας μονάχα τὴν ἀφορμὴν), καὶ αὐτὴ

τὴν προσθήκη δὲν τὴ διακρίνουμε ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ὑλικὸ ὥς πού μὲ μεγάλη πραχτικὴ νὰ τὴν παρατηρήσουμε καὶ νὰ μάθουμε τὴν τέχνη τοῦ ξεχωρισμοῦ τῆς. Λοιπὸν εἶναι τοῦτο τουλάχιστο ζήτημα πὶδ προσεχτικῆς μελέτης, πού δὲν αποφασίζεται ἔτσι ἀμέσως μὲ τὴν πρώτη ματιὰ, τὸ ἂν ὑπάρχει δηλαδὴ γνωρισμὸς ὁλότελα ἀνεξάρτητος ἀπὸ πείρα, ἀκόμα μάλιστα καὶ ἀπὸ κάθε αἰσθητικὴ ἐντύπωση. Τέτοιος γνωρισμὸς λέγεται ἀπὸ τὰ πρὶν (a priori), ἀντίθετα τοῦ ἐμπειρικοῦ, πού οἱ πηγές του εἶναι ἀπὸ τὰ ὕστερα (a posteriori), δηλαδὴ μέσα στὴν πείρα.

Τὰ λόγια ἀπὸ τὰ πρὶν δὲν εἶναι ὅμως ἀκόμα τόσο καλὰ ὠρισμένα πού νὰ φανερώσουνε σωστὰ πόση σημασία ἔχει τὸ ζήτημα πού προβάλαμε. Γιατὶ ἀκόμα καὶ γιὰ γνωρισμοὺς πού πηγάζουν ἀπὸ πείρα συνηθὰει ὁ κόσμος καὶ λέει πὺς εἶμαστε ἀπὸ τὰ πρὶν ἐπιδεχτικοὺς ἢ κατόχοί τους, γιατί δὲν τοὺς βγάλαμε ἅμεσα ἀπὸ πείρα, παρ' ἀπὸ κάποιο γενικὸ κανόνα, δανεισμένο ὅμως καὶ αὐτὸν ἀπὸ πείρα. Ἐτσι, ἂν ξεχώσης τὰ θεμέλια τοῦ σπιτιοῦ σου, λέμε πὺς ἔπρεπε νὰ τὸ ξέρης ἀπὸ τὰ πρὶν πὺς θὰ γκρεμιστῇ τὸ σπίτι, δηλαδὴ δὲν εἶταν ἀνάγκη νὰ προσμένῃς τὴν πείρα νὰ σοῦ τὸ μάθῃ. Καὶ ὡς τόσο μήτ' αὐτὸ δὲνμποροῦσες νὰ τὸ ξέρης ἀληθινὰ ἀπὸ τὰ πρὶν, γιατί πὺς τὰ σώματα ἔχουνε βάρος, καὶ λοιπὸν πὺς πέφτουν ἅμα τοὺς λείφουν τὰ στυλώματα τους, τὸ ἔμαθες προτῆτερα ἀπὸ πείρα.

Μὲ γνωρισμὸ ἀπὸ τὰ πρὶν θὰ ἐννοοῦμε λοιπὸν ἀπὸ δῶ καὶ ὁμπρὸς ὄχι γνωρισμὸ ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάποιας λογῆς πείρα, παρ' ἀπόλυτα ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάθε πείρα. Ἀντίθετός του εἶναι ὁ ἐμπειρικὸς, πού δὲν γίνεται παρ' ἀπὸ τὰ ὕστερα, δηλαδὴ μονάχα μὲ πείρα. Ὁ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμὸς εἶναι πάλε ἢ ἄδολος ἢ ἀνακα-

τωμένος. Καὶ ἄδολος εἶναι ὅτα δὲν ἔχει μέσα του τίποτα ἐμπειρικό. Τὸ ἀξίωμα λ. χ. «κάθε ἀλλαγὴ ἔχει τὴν αἰτία της» εἶναι ἀξίωμα ἀπὸ τὰ πρὶν, ὅχι ὅμως ἄδολο, γιατί ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ἔννοια βγαλμένη μονάχα ἀπὸ πείρα.

B

Κατέχουμε μερικοὺς γνωρισμοὺς

ἀπὸ τὰ πρὶν, καὶ τέτοιοι δὲ λείπουνε μάλιστα ποτές
μήτε ἀπὸ κοινὸ νοῦ.

Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ δοῦμε τώρα ἂν ὑπάρχει σημάδι ἀλάθευτα ξεχωριστικὸ ἄδελου ἀπὸ ἐμπειρικὸ γνωρισμό. Ἡ πείρα δίχως ἄλλο μᾶς μαθαίνει πὼς κατιτὶ εἶναι ἔτσι ἢ ἔτσι φτιασμένοι, ὅχι ὅμως καὶ πὼς δὲ γίνεται ἀλλοιωτικά. Πρῶτα λοιπὸν, ἡ βρεθὴ ἀξίωμα μὲ μέσα του τὴν ἰδέα τῆς ἀναγκαιότητος, ἔχουμε συλλογισμό ἀπὸ τὰ πρὶν καὶ ἡ δὲ βγαίνῃ κίτλας ἀπὸ ἄλλο ἀξίωμα, ἐξὸν ἀπὸ κάποιο πού καὶ αὐτὸ ἔχει μέσα του τὴν ἰδέα τῆς ἀναγκαιότητος, τότες ἔχουμε συλλογισμό ὁλότελα ἀπὸ τὰ πρὶν. Δεύτερο, τῆς πείρας οἱ συλλογισμοὶ δὲν ἔχουν ποτές ἀληθινὴ καὶ ἀναγκαστικὴ, παρὰ μονάχα ὑποθετικὴ καὶ συγκριτικὴ καθολικάδα (μέσο τῆς ἐπαγωγῆς), κ' ἔτσι πρέπει καθαντὸ νὰ λέμε «ὅσο παρατηρήσαμε ὡς τώρα, ὁ τάδε ἢ τάδε κανόνας δὲν ἔχει ἐξαίρεση». Ἄ λοιπὸν ὑπάρχει συλλογισμὸς μὲ μέσα του τὴν ἰδέα ἀναγκαστικῆς καθολικάδας, τόσο πού νὰ μὴ σηκώνῃ ἐξαίρεση, τότες ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς δὲ βγαίεται ἀπὸ πείρα παρὰ ἔχει κῦρος ὁλότελα ἀπὸ τὰ πρὶν. Ἐμπειρικὴ καθολικάδα λοιπὸν εἶναι μονάχα τὸ νὰ γενικεύουμε αὐτόγνωμα κῦρος ἐφαρμόσιμο σὲ με-

ρικά περιστατικά σὰ νὰ ἐφαρμόζεται σ' ὅλα, καθὼς ἄς ποῦμε στὸ ἀξίωμα «ὅλα τὰ σώματα ἔχουνε βάρος». Ὅταν ὅμως ἐνὸς συλλογισμοῦ τοῦ εἶναι ἀπαραίτητη σωστή καθολικάδα, τότες αὐτὴ ἡ καθολικάδα εἶναι σημάδι ἄλλης ξεχωριστῆς πηγῆς γνωρισμοῦ, δηλαδὴ γνωριστικοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν. Λοιπὸν ἀναγκαιοσύνη καὶ καθολικάδα εἶναι ἀλάθευτα σημάδια ἄδολου γνωρισμοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν κ' εἶναι δεμένες ἀχώριστα. Ἐπειδὴ ὅμως στὴν ἐφαρμογὴ τους πρὸ εὐκολα κάποτες διακρίνουμε τὴ μὴ ἀναγκαιοσύνη παρὰ τὸν ἐμπειρικὸ περιορισμὸ συλλογισμοῦ, καὶ κάποτες πάλε εἶναι φανερώτερη ἡ ἀπεριόριστη καθολικάδα παρὰ ἡ ἀναγκαιοσύνη του, γιὰ τοῦτο εἶναι φρονιμώτερά καὶ τοὺς δυὸ αὐτοὺς κανόνες νὰ τοὺς μεταχειρίζομασθε χώρια, ὁ καθένας τους ὄντας ἀλάθευτος καὶ μονάχος του.

Πὼς ὑπάρχουνε στὸν κύκλῳ τῶν γνωριστῶν μᾶς τέτοιοι συλλογισμοί, ἀναγκαστικοί κ' ὅσο γίνεται ἀπόλυτα καθολικοί, καὶ λοιπὸν ἄδολοι ἀπὸ τὰ πρὶν, ἀποδείχνεται εὐκολα. "Α θέλεις παράδειγμα ἐπιστημονικὸ, διάλεξε ὅ,τι ἀξίωμα προτιμᾷς τῶν Μαθηματικῶν. "Αν πάλε τὸ θέλεις ἀπὸ τὸν κύκλῳ τοῦ κοινοῦ νοῦ, μᾶς κάνει ἐξαίρετα τὸ ἀξίωμα «κάθε ἀλλαγὴ ἔχει τὴν αἰτία της». Σ' αὐτὸ μάλιστα τὸ παράδειγμα ἡ ἴδια ἡ ἔννοια ἀλλαγῆς ἔχει μέσα της τόσο ξάστερη τὴν ἔννοια τῆς ἀνάγκης τοῦ δεσμοῦ τῆς αἰτίας μὲ ἀποτελεσμα καὶ τῆς ἀπόλυτης καθολικάδας τοῦ νόμου, ποῦ θὰ χαθῇ ὁλότελα αὐτὴ ἡ ἔννοια ἂν παραδεχτοῦμε, σὰν τὸ Χιούμ, πὼς τὴ γεννᾷ μονάχα ὁ συχνὸς συντροφισμὸς τοῦ ὅ,τι τυχαίνει μὲ τὸ ὅ,τι ἔτυχε προτῆτερά του κ' ἡ συνήθεια ποῦ ἔτσι πηγάζει (ἄρα ἀπλή ὑποκειμενικὴ ἀναγκαιοσύνη) τοῦ νὰ ἐνώνουμε εἰκόνες. Ἀκόμα μάλιστα καὶ δίχως νὰ καταφύγουμε σὲ τέτοια παραδείγματα ἀπο-

δειχτικά τοῦ πραγματικοῦ τῶν ἄδολων ἀξιωματίων ἀπὸ τὰ πρὶν μέσα στὸ γνωριστικὸ μας, ὑπάρχει τρόπος νὰ ξαστερωθῇ πὼς τέτοια ἀξιώματα εἶναι ἀπαραίτητο θεμέλιο τῆς ἴδιας τῆς πείρας, ἄρα ἀπὸ τὰ πρὶν. Γιατί, πὼς θ' ἀποχτήσῃ βεβαιосύνη ἡ ἴδια ἢ πείρα ἂν ὅλοι τῆς οἱ νόμοι εἶναι ξανὰ καὶ ξανὰ ἐμπειρικοὶ — καὶ λοιπὸν τῆς τύχης — δίχως ἀξιωματικὸ κῦρος; Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως μᾶς σώνει τοῦτο, ποῦ φανερώσαμε πὼς ὑπάρχει ἀληθινὰ ἄδολος μεταχειρισμὸς τοῦ γνωριστικοῦ μας καὶ τί σημάδια ἔχει.

Εὐκόλο ὅμως νὰ δείξουμε πὼς ὄχι μονάχα συλλογισμοὶ, παρ' ἀκόμα καὶ μερικῆς ἔννοιες ἔχουν πηγὴ ἀπὸ τὰ πρὶν. Πάρε ἓνα σῶμα, κί' ἀπὸ τὴν ἔννοιά του ὅπως μᾶς τὴν προμηθεύει ἡ πείρα ἀφαίρεσε ἓνα ἓνα ὅ,τι ἔχει ἐμπειρικὸ — χρῶμα, σκληρότα ἢ μαλακάδα, βάρος, ἀκρόμα καὶ τὰ ἀδιαπέραστο — τὸ σῶμα θὰ γίνῃ ἀφαντοῦ θὰ μείνῃ ὅμως πάντα ὁ γῶρος ποῦ ἔπαίρνει — αὐτὸς εἶναι ἀναφαίρετος. Ἀπαρᾶλλαχτα τὸ ἴδιο, ἂν ἀφαιρέσῃς ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ σου ἔννοια κάποιου ἀντικείμενου, ὕλικου ἢ ἀνυλου, ὅσα προσόντα του μᾶς ἔμαθε ἡ πείρα, ἀδύνατο νὰ τοῦ βγάλῃς καὶ τὰ προσόντα ποῦ μέσο τους τὸ ἐννοεῖς ὡς οὐσία, ἢ ὡς κάτι ἐνύπαρχτο σὲ οὐσία (ἂν κ' ἡ τέτοια ἔννοια ἔχει μέσα της πιότερους περιορισμοὺς ἀπὸ τὴ γενικὴ ἔννοια ἀντικείμενου). Ὁ ἀναγκαστικὸς λοιπὸν τρόπος ποῦ σοῦ ἐπιβάλλεται ἐκείνη ἡ ἔννοια σὲ κάνει καὶ τὴν παραδέχεσαι πὼς ὑπάρχει μέσα στὸ γνωριστικὸ σου ἀπὸ τὰ πρὶν.

Γ

Ἡ φιλοσοφία χρειάζεται ἐπιστήμη προσδιοριστικὴ τοῦ μπορετοῦ, τῶν ἀρχῶν, καὶ τῆς περιοχῆς ὧν τῶν ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμῶν.

Ἀκόμα πιὸ σημαντικό ἀπ' ὅ,τι εἶπαμε ὡς τώρα εἶναι τοῦτο. Μερικοὶ μας γνωρισμοὶ περνοῦν δλοτέλα τῇ γραμμῇ κάθε δυνατῆς πείρας καὶ φαίνεται σὰ ν' ἀπλώνουν τῶν συλλογισμῶν μας τὸν κύκλο πολὺ πρὸ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορά της μ' ἔννοιες ποὺ κανένα ἀντικείμενο δὲν τοὺς ἀνταποκρίνεται ἀπ' ὅσα μπορεῖ ποτὲς νὰ μᾶς προμηθέψῃ ἡ πείρα. Κ' ἴσα ἴσα μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς ὑπεραισθητικοὺς γνωρισμοὺς, ὅπου ἡ πείρα δὲν ὁδηγᾷ μῆτε διορθῶναι, ἐκεῖ πέφτουν τοῦ λογισμοῦ οἱ μελέτες ποὺ τὴν ἀξία τοὺς τὴν νομίζουμε πολὺ σημαντικώτερη καὶ τὸ σκοπὸ τοὺς πολὺ ἀνωτερο παρ' ὅ,τι ποτὲς κατορθῶναι ὁ νοὺς μέσα στὸν κύκλο τῶν αἰσθητικῶν φαινόμενων. Τόσο ἀψηλὰ τὴν ἀνεβάζουμε μάλιστα τὴν ἀξία τοὺς, ποὺ, καὶ μὲ φόβο νὰ σφάλουμε, κάλλια ἔχουμε τὰ πάντα νὰ τολμήσουμε παρ' ἀπὸ δισταγμὸ ἢ καταφρόνια ἢ ἀδιαφορία νὰ παραιτήσουμε τόσο σημαντικὴ μελέτη. Τ' ἀναπόφευγα αὐτὰ προβλήματα τοῦ Ἀδολου Λογισμοῦ εἶναι ὁ Θεός, ἡ Δευτεριά, ἡ Ἀθανασία. Ἡ ἐπιστήμη ποὺ μ' ὅλα της μαζὶ τὰ σύνεργα ἔχει καθαρὸ σκοπὸ τῆς τῇ λύσει τοὺς λέγεται *Μεταφυσική*, κι ὁ μέθοδός της στὴν ἀρχὴ εἶναι *δογματικὸς*, δηλαδὴ καταπιάνεται ἀδίσταχτα τέτοιο δύσκολο ἔργο δίχως πρῶτα νὰ ξετάσῃ τί τοῦ εἶναι τοῦ λογισμοῦ κατορθωτὸ καὶ τί ἀκατόρθωτο.

Ὡς τόσο, σὰν πιὸ φυσικὸ φαίνεται, ὅταν ἀφήσουμε τὸ στέριο ἔδαφος τῆς πείρας, νὰ μὴ ζητοῦμε, μὲ τοὺς

γνωρισμούς που κατέχουμε μὴν ξέροντας πόθε καὶ με ἀρχὲς ἀγνωστής πηγῆς, εὐτὺς εὐτὺς νὰ χτίσουμε, πρὶν πρῶτα καλοξετάζοντας βεβαιωθούμε ἂν εἶναι ἢ ὄχι τὰ θεμέλια γερά. Σὰν πιδ φυσικὸ εἶτανε, δίχως ἄλλο, ἀπὸ καιρὸ τώρα νὰ ξετάσουν πρῶτα οἱ φιλοσόφοι τὸ ἂν μπορεῖ ὁ νοῦς νὰ φτάσῃ σ' αὐτοὺς τοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμούς καὶ τὸ τί εἶναι ἡ περιοχὴ τους, τὸ κῦρος τους, ἡ ἀξία τους. Κι ἀληθινὰ τίποτα δὲν εἶναι φυσικώτερο ἀνίσως με τοῦτο ἐννοοῦμε ὅ,τι σωστὰ καὶ λογικὰ ἔπρεπε νὰ γίνεται. "Αν ὅμως ἐννοοῦμε ὅ,τι συνηθίζεται, τότες πάλε τίποτα φυσικώτερο καὶ πιδ εὐκολονόητο παρὰ τὸ νὰ ἔμεινε αὐτὴ ἡ μελέτη τόσο πίσω. Γιατὶ μέρος αὐτῶν τῶν γνωρισμῶν, δηλαδὴ τὰ Μαθηματικά, ἀπὸ καιρὸ τώρα κέρδισαν ἀξιοπιστιὰ, κι αὐτὸ μᾶς γεννᾷ ἐλπίδα καλῶν ἀποτελεσμάτων κι ἀπὸ ἄλλους, ἂν καὶ ριζικὰ ἀλλοιωτικούς. Ἐπειτα, ἅμα βγούμε ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς πέτρας, δὲν ἔχει πιά φόβο νὰ μᾶς ἀντικρούσῃ, καὶ τόσα μᾶς μαγεύει τὸ νὰ πληθαίναμε τοὺς γνωρισμούς μας, πὺ τίποτα δὲ μᾶς σταματᾷ ὥσπου νὰ σκοντάψουμε σὲ καθαρὸ παραλογισμό. Τὸν ἀποφεύγεις ὅμως τὸν παραλογισμό ὅταν τὶς φαντασίες σου προσέχεις νὰ τὶς πλάθῃς προφυλαχτικά, ἂν καὶ πάντα θὰ μείνουνε φαντασίες.

Δαμπρὸ παράδειγμα τοῦ ὡς ποῦ φτάνει ὁ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμός μας ἀνεξάρτητα κάθε πείρας εἶναι τὰ Μαθηματικά. Εἶναι ἀλήθεια πὺς καταγίνονται με ἀντικείμενα καὶ γνωρισμούς ὡς τόσο μονάχα ὅσο εἶναι εἰκονίσιμα στὴν ἐνόραση. Αὐτὸ ὅμως εὐκολὰ παραβλέπεται· γιατί κι αὐτὴ ἀκόμα ἡ ἐνόραση μπορεῖ νὰ μᾶς δοθῇ ἀπὸ τὰ πρὶν, κ' ἔτσι μόλις νὰ ξεχωρίζεται ἀπὸ ἄδολη ἐννοια. Τόσο μᾶς γελᾷ τέτοιο δείγμα τῆς δύναμης τοῦ λογισμοῦ, πὺ ὁ πόθος νὰ προχωρήσουμε δὲν

ἔχει πιά ὅρια. Τὸ ἀλαφρὸ τὸ περιστέρι, ὅτα σκίζοντας
 λευτεροπέταχτα τὸν ἀγέρα, νοιώθει τὴν ἀντίστασίν του,
 ἴσως φαντάζεται πὼς μέσα σ' ἄδειο χῶρο θὰ πήγαινε
 καλλίτερα. Ἀπαράλλαχτα κι ὁ Πλάτωνας, ἀφίνοντας
 τὸν αἰσθητικὸ κόσμον ποὺ τόσο μᾶς περιορίζει τὴ διά-
 νοια, θάρρεψε μὲ τὶς φτεροῦγες τῶν ἰδεῶν νὰ περάσῃ
 ὡς μέσα στὸν ἄδειο χῶρο τῆς ἄδολης διάνοιας. Δὲν
 ἔννοιωθε πὼς μ' ὅλους τοὺς κόπους ἔμενε στὰ ἴδια,
 γιατί δὲν εὑρίσκει ἀντίσταση, σὰ νὰ ποῦμε ἀπακουμπι,
 ὅπου νὰ στερεωθῇ κ' ἐφαρμόζοντας τὴ δύναμή του νὰ
 κινήσῃ τὸ νοῦ. Εἶναι, φαίνεται, τῆς τύχης τοῦ ἀθρώ-
 πινου λογισμοῦ στὰ θεωρητικὰ πρῶτα νὰ ξετελειώνῃ
 χέρι χέρι τὸ χτίριο του, κ' ἔπειτα μόλις νὰ ξετάζῃ ἂν
 εἶναι στέριο ἢ δὲν εἶναι τὸ θεμέλιο. Καὶ τότες πιά
 γυρεύουμε κάθε λογῆς παρήγορη καὶ πρόφαση ἢ γιὰ νὰ
 βεβαιωθοῦμε πὼς τὸ χτίριό μας εἶναι γερὸ ἢ γιὰ νὰ ἀπο-
 ψύξομε πιά τὰς παρὰκαταίρη καὶ πικτικτὴν δοκιμὴν.
 Ἡ αἰτία ποὺ κατὰ τὸ χτίσιμόν δὲν ἀνησυχοῦμε καὶ μήτε
 ὑποψία μᾶς περνᾷ, παρὰ μᾶς γελᾷ φαινομενικὸ θεμέ-
 λιωμα, εἶναι αὕτη. Μεγάλον μέρος, ἂν ὅχι τὸ μεγαλεί-
 τερο, τῆς δουλειᾶς τοῦ λογισμοῦ μας εἶναι νὰ λιανίζῃ
 τίς ἔννοιες ποὺ ἔχουμε προσητερινὰ τῶν ἀντικείμενων.
 Ἔτσι ἀποχτοῦμε πλῆθος γνωρισμοὺς ποὺ, ἂν καὶ δὲν
 εἶναι ἀλήθεια παρὰ ξηγήματα καὶ σαφηνισμοὶ τοῦ
 ὅτι πρὶν εἶχαμε στοχαστῇ (ἂν καὶ σκοτεινὰ), ἐμεῖς
 ὅμως, τουλάχιστο κατὰ τὸν τύπον τοὺς, τοὺς θαρροῦμε
 ἴσους μὲ καινούργιους στοχασμοὺς, ἂν καὶ κατὰ τὸ
 ὕλικόν καὶ τὴν περιοχὴν δὲν πληθαίνουν τίς ἔννοιές μας
 παρὰ μονάχα τίς ξεδιαλύνουν. Ἐπειδὴ μ' αὐτὸν τὸν
 τρόπο ἀποχτοῦμε κάποιους ἀληθινοὺς γνωρισμοὺς ἀπὸ
 τὰ πρὶν μ' ἀποτελέσματα βέβαια καὶ χρήσιμα, γιὰ
 τοῦτο ὁ λογισμός μας μ' αὕτῃ τὴν πρόφαση, δίχως ὁ

ἴδιος νὰ τὸ παρατηρήῃ, κρυφαρπάζει ἄλλης λογῆς ἰσχυρισμοὺς, προσθέτοντας ἔτσι σὲ ὠρισμένες ἔννοιες ἄλλες καινούργιες ἀπὸ τὰ πρὶν, ὁλότελα ξένες, δίχως νὰ ξέρῃ ἀπὸ ποῦ προβάλλουν καὶ δίχως μάλιστα νὰ στοχαστῇ τέτοιο ρώτημα. Πρέπει λοιπὸν ἀμέσως νὰ ζητάσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κατὰ τί διαφέρουν τῶν δυὸ αὐτῶν λογικῶν οἱ στοχασμοί.

Δ

Διαφορὰ ἀναλυτικῶν καὶ συνθετικῶν συλλογισμῶν.

Σὲ κάθε συλλογισμόν ὅπου ὁ νοῦς στοχάζεται τὴν ἀναφορὰ ὑποκείμενου πρὸς κατηγορούμενον (ἐδῶ ἐννοοῦμε μόνάχα καταφατικούς συλλογισμούς ἢ ἐφαρμογὴ κατόπι σὲ ἀρνητικούς εἶναι πολλὴ εὐκολία, αὐτὴ ἢ ἀναφορὰ εἶναι κατὰ τὸν τρόπον μπερδεύει). Ἡ τὸ κατηγορούμενον Β ἀνήκει στὸ ὑποκείμενον Α, ἂν κάτι ποῦ βρίσκεται (ἂν καὶ σκεπαστὰ) μέσα στὴν ἔννοιαν Α, ἢ τὸ κατηγορούμενον Β βρίσκεται ὁλότελα ὅξω ἀπὸ τὴν ἔννοιαν Α, ἂν καὶ φυσικὰ κάπως δεμένον μαζί της. Ὅταν γίνεταί τὸ πρῶτον, ὀνομάζουμε τὸν συλλογισμόν ἀναλυτικόν· ὅταν τὸ δεύτερον, συνθετικόν. Οἱ συλλογισμοὶ λοιπὸν εἶναι ἀναλυτικοὶ (καταφατικοὶ) ὅταν τὴν ἀναφορὰ τοῦ κατηγορούμενου πρὸς τὸ ὑποκείμενον τὴ στοχαζόμεσθε μέσῳ ταυτοσύνης· ἐνῶ ὅταν τὴ στοχαζόμεσθε δίχως ταυτοσύνη, πρέπει νὰ τοὺς λέμε συνθετικούς. Τοὺς πρώτους μπορεῖτε καὶ νὰ τοὺς πῆτε ξηγηματικούς, καὶ τοὺς ἄλλους πλατωντικούς, γιατί τῶν ἀναλυτικῶν τὸ κατηγορούμενον δὲν προσθέτει τίποτα στὴν ὑποκειμενικὴ ἔννοιαν, μῆτε τὴν ἐλιανίζει στὰ συστατικά της, ποῦ τὰ εἶχαμε στοχαστῇ καὶ πρὶν μέσα στὸ ὑποκείμενον, ἂν καὶ σκοτεινά·

ἐνῶ ἀντίθετα, οἱ συνθετικοὶ προσθέτουνε στὴν ὑποκει-
μενικὴ ἔννοια κάποιο κατηγορούμενο ποὺ δὲν τὸ εἶχαμε
στοχαστῇ μέσα της καὶ ποὺ μ' ἀνάλυση ἀδύνατο ποτές
νὰ βγῇ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια. Ὅτα λέω ἀξαφνα «ὅλα τὰ
σώματα ἔχουνε μέτρα», ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀναλυτι-
κὸς, γιατίι δὲ χρειάζεται νὰ βγῶ ἀπὸ τὴν ἔννοια σώμα
γιὰ νὰ βρῶ πῶς τὰ μέτρα τοῦ εἶναι ἀχώριστα, παρὰ
μοῦ σώνει μονάχα νὰ τὴν ἀναλύσω· δηλαδὴ σώνει νὰ
καταλάβω τὸ πολύμορφο ποὺ εἶναι πάντα μέσα στὴν
ἐννοια, καὶ τότες βρίσκω μέσα της τὸ κατηγορούμενο.
Ὅταν ὅμως λέω «ὅλα τὰ σώματα ἔχουνε βάρος», τὸ
κατηγορούμενο εἶναι κάτι δλότελα ἀλλοιώτικο ἀπ' ὅ,τι
στοχάζουμαι μέσα στὴν ἀπλή ἔννοια σώμα. Τέτοιου
κατηγορούμενου προσθήκη μᾶς δίνει λοιπὸν συνθετικὸ
συλλογισμό.

Οἱ ἐμπειρικοὶ συλλογισμοί, ὡς ἐμπειρικοί, εἶναι ὅλοι
συνθετικοί. Γιατίι θὰ εἶτανε παράλογο ἀναλυτικῶς
συλλογισμοὺς νὰ βασίσω σὲ πείρα, ἀφοῦ γιὰ νὰ γίνουνε
δὲ χρειάζεται νὰ βγῶ δλότελα ἀπὸ τὴν ἐννοιά μου
μήτε νὰ ζητῶ μάρτυρα τὴν πείρα. Πῶς τὰ σώματα
ἔχουνε μέτρα εἶναι ἀξίωμα ἀπὸ τὰ πρὶν, γερὸ, κι' ὅχι
ἐμπειρικὸς συλλογισμὸς· γιατίι, καὶ προτοῦ ρωτήσω τὴν
πείρα, κατέχω ὅλους τοὺς ὅρους τοῦ συλλογισμοῦ μου
μέσα στὴν ἴδια τὴν ἔννοια σώμα. Σώνει ἀπὸ μέσα της
νὰ βγάλω, σύφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας, τὸ
κατηγορούμενο, καὶ θὰ νοιώσω ἀντάμα τὴν ἀναγκαιο-
σύνη τοῦ συλλογισμοῦ ποὺ πείρα δὲ θὰ μοῦ τὴ μάθῃ
ποτές. Ἀντίθετα, ἂν κ' ἡ ἔννοια σώμα δὲν ἔχει μέσα
της τὸ κατηγορούμενο βάρος, ἡ ἴδια ὅμως ἡ ἔννοια μοῦ
δείχνει ἀντικείμενο πείρας μέσο ἐνός της μέρους, ποὺ
μπορῶ λοιπὸν νὰ τοῦ-προσθέσω κι' ἄλλα μέρη τῆς
ἴδιας πείρας σιμὰ σ' ὅσα εἶτανε μέσα στὴν πρώτη μου

έννοια. Μπορώ πρώτα νά γνωρίσω τήν έννοια σῶμα αναλυτικά, ἀπό τὰ κατηγορούμενα μέτρα, ἀδιαπέραστο, μορφή κ. τ. λ. πού εἶναι ὅλα στοχαστά μέσα σ' αὐτή τήν έννοια. Ἐπειτα πλαταίνω τὸ γνωρισμό μου, καί κοιτάζοντας πίσω τήν πείρα ἀπ' ὅπου εἶχα βγάλει τήν έννοια σῶμα βρίσκω τὸ βάρος ἀχώριστο πάντα ἀπὸ τ' ἄλλα σημάδια, καί λοιπὸν συνθετικά τὸ προσθέτω στὴν έννοια ἐκείνη ὡς κατηγορούμενο. Στὴν πείρα λοιπὸν στηρίζεται τὸ μπορετὸ τῆς σύνθεσης τοῦ κατηγορούμενου βάρους μετὴν έννοια σῶμα, γιατί κ' οἱ δυὸ έννοιες, ἂν κ' ἡ μιὰ δὲν ἔχει μέσα της τήν ἄλλη, ἀνήκουν ὅμως ἡ μιὰ τῆς ἄλλης (ἂν καὶ μονάχα κατὰ τύχη) ὡς μέρη ἐνὸς ὅλου, δηλαδή τῆς πείρας, πού κι' αὐτὴ ἡ ἴδια εἶναι συνθετικὸ δεμάτι ἀπὸ ἐνόρασες.

Στοὺς συνθετικοὺς ὅμως ἀπὸ τὰ πρῶτα συλλογισμοὺς μᾶς λείπει ὁλότελα αὐτὴ ἡ βοήθεια τῆς πείρας. Ἄβγω ἀπὸ τήν έννοια Α γιὰ νά γνωρίσω ἄλλη έννοια Β δεμένη μετὴν Α, πού στηρίζομαι καί πῶς εἶναι ἡ σύνθεση μπορετὴ, ἀφοῦ μοῦ λείπει τὸ πλεονέχτημα τοῦ νά γυρεύω μέσα στὸν κύκλο τῆς πείρας; Πάρε τὸ ἀξίωμα « ὅ,τι τυχαίνει ἔχει τήν αἰτία του ». Μέσα στὴν έννοια τοῦ « κάτι πού τυχαίνει » στοχάζομαι βέβαια ὕπαρξη μετὴν προσηγορικὸν της καιρὸ, κι' ἀπ' αὐτὴ τήν έννοια μπορῶ καί βγάλω αναλυτικοὺς συλλογισμοὺς. Ἡ έννοια τῆς αἰτίας βρίσκεται ὅμως ὁλότελα ὅξω ἀπὸ τήν ἄλλη, μοῦ δείχνει κάτι ἀλλοιώτικο ἀπὸ τ' ὅ,τι τυχαίνει, καί δὲ βρίσκεται λοιπὸν διόλου μέσα σ' ἐκείνη τήν εἰκόνα. Πῶς γίνεται λοιπὸν καί βεβαιώνω, ὡς πρὸς τὴ γενικὴ έννοια τοῦ ὅ,τι τυχαίνει, κάτι ὁλότελα διαφορετικὸ της, καί τήν έννοια τῆς αἰτίας, ἂν καὶ δὲν εἶναι μέσα στὴν ἄλλη, ὅμως τήν παραδέχομαι ὡς κάτι δικό της, καί μάλιστα ἀναγκαστικὰ δικό της; Τί εἶναι

ἐδῶ ὁ ἄγνωστος X ὅπου βασίζεται ἡ διάνοια ὅταν ὅξω ἀπὸ τὴν ἔννοια A πιστεύει πὼς ἀνακάλυψε ξένο της κατηγορούμενο, τὸ B, ποὺ ὅμως τὸ νομίζει δεμένο μαζί της; Δὲν εἶναι ἡ πείρα, γιατί τὸ ἀξίωμα «ὅ,τι τυχαίνει ἔχει τὴν αἰτία του» ἐνώνει τὸ κατηγορούμενο μὲ τὸ ὑποκείμενο ὅχι μονάχα μὲ μεγαλείτερη καθολικάδα παρ' ὅ,τι προμηθεύει ποτὲς ἡ πείρα, παρὰ καὶ μὲ χαρακτήρα μάλιστα ἀναγκαιοσύνης, λοιπὸν δλότελα ἀπὸ τὰ πρὶν καὶ μονάχα ἀπὸ ἔννοιες. Αὐτὰ δὰ τὰ συνθετικά, δηλαδὴ ξηγηματικά, ἀξιώματα εἶναι ὅλος ὁ σκοπὸς κ' ἡ βάση κάθε θεωρητικοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοῦ μας, γιατί τ' ἀναλυτικά εἶναι ναι πολὺ σημαντικά κι ἀναγκαῖα, μονάχα ὅμως ἐπειδὴ μέσο τους φτάνουμε στὴ ξαστερωσύνῃ τῶν ἐννοιῶν τὴ χρειαστὴ πρὸς ἀσφαλτὴ καὶ πλατεῖα σύνθεσιν, τὸ μόνον ἀληθινὰ καινοφρονισμὸν ἀπὸ τὴν πείρα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Κάθε θεωρητικὴ ἐπιστήμη λογισμοῦ ἔχει ὡς ἀξιώματα συνθετικοὺς συλλογισμοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν.

1. Ὅλοι οἱ μαθηματικοὶ συλλογισμοὶ εἶναι συνθετικοί. Αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ἂν κι ἀναντίλεχτη καὶ πολὺ σημαντικὴ (ὅπως θὰ φανῇ κατόπι), φαίνεται σὰ νὰ ξέφυγε ὡς τώρα ὅσους ἀνάλυσαν τὸν ἀθρώπινο λογισμὸ καὶ σὰ νὰ εἶναι μάλιστα δλότελα ἀντίθετη σ' ὅλες τους τὶς εἰκασίεις. Γιατὶ, βρίσκοντας πὼς τὰ Μαθηματικὰ βγάζουν κάθε τους συμπέρασμα κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας (ὅπως τὸ θέλει τὸ φυσικὸ τῆς ἀποδεικτικῆς βεβαιοσύνης), πίστεψαν πὼς ἀκόμα καὶ τ' ἀξιώματα

αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης γνωρίστηκαν κατὰ τὴν ἴδια ἀντιλογικὴ ἀρχή. Αὐτοῦ ὅμως λάθεψαν, γιατί εἶναι νὰ κάθε συνθετικὸ ἀξίωμα, δίχως ἄλλο, ἐννοήσιμο κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας, μονάχα ὅμως προϋποθέτοντας ἄλλο συνθετικὸ ἀξίωμα ἀπ' ὅπου βγαίνει, κι ὅχι παίρνοντάς το αὐτὸ καθαυτό.

Πρῶτα πρῶτα ἀνάγκη νὰ παρατηρήσουμε πῶς τὰ καθαυτὸ μαθηματικὰ ἀξιώματα παντοῦ καὶ πάντα εἶναι συλλογισμοὶ ἀπὸ τὰ πρὶν κι ὅχι ἐμπειρικοί, γιατί μαζί τους ἔρχεται τῆς ἀναγκαιοσύνης ἡ ἰδέα ποὺ ἀδύνατο νὰ μᾶς δοθῇ ἀπὸ τὴν πεῖρα. "Αν αὐτὸ δὲ μοῦ τὸ παραδέχονται, πολὺ καλὰ, τότες περιορίζω τὸ λόγο μου στὰ ἄδολα Μαθηματικά, ποὺ κ' ἡ ἰδέα τους ἡ ἐννοια μᾶς λέει πῶς δὲν ἔχουνε μέσα τους ἐμπειρικοὺς παρὰ μονάχα ἄδολους ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρίσιμους.

Στὴν ἀρχὴ ἴσως φανῇ πῶς τὸ θεώρημα 7 ἂν 12 δὲν εἶναι παρὰ θεώρημα ἀναλυτικὸ ποὺ συμπεραίνεται (κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας) ἀπὸ τὴν ἐννοια ποσοῦ ἀπὸ 7 καὶ 5. Καλοξετάζοντάς το ὅμως βλέπεις πῶς αὐτὴ ἡ ἐννοια δὲν ἔχει μέσα της τίποτα παραπάνω παρὰ σμίξιμο καὶ τῶν δυὸ ἀριθμῶν σ' ἓνανε μονάχα, καὶ τοῦτο δὲ μᾶς λέει διόλου ποιὸς εἶναι ὁ μοναχὸς αὐτὸς ἀριθμὸς ποὺ συμποσώνει τοὺς ἄλλους δυό. Ἡ ἐννοια τοῦ ἀριθμοῦ δώδεκα δὲ μᾶς ἔρχεται βέβαια μὲ τὸ νὰ στοχαζόμαστε ἔτσι μοναχὰ σμίξιμο τοῦ 7 μὲ τὸ 5· κι ἀνάλυσε ὅσο θέλεις τὴν ἐννοιά σου τέτοιου μορφοῦ ποσοῦ, ποτὲς δὲ θὰ βρῇς μέσα της τὸ 12. Πρέπει νὰ βγοῦμε ἀπ' αὐτὲς τὲς ἐννοιες καὶ νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἐνόρραση ἀνταποκριτικὴ ἐνὸς αὐτῶν τῶν δυὸ ἀριθμῶν — ἄς ποῦμε τὰ πέντε δάχτυλά μας, ἢ πέντε κουκίδες (ὅπως κάνει ὁ Σέγγερ στὴν Ἀριθμητικὴ του) — καὶ σιγὰ σιγὰ νὰ προσθέσουμε τὲς μονάδες τοῦ ἀριθμοῦ 5, τοῦ δοσμέ-

νου ἀπὸ τὴν ἐνόραση, στὸν ἀριθμὸ 7. Γιατὶ παίρνω πρῶτα τὸν ἀριθμὸ 7, καὶ παίρνοντας τῶν δαχτύλων μου τὴν ἐνόραση γιὰ νὰ γεννηθῇ ἡ ἔννοια τοῦ 5, προσθέτω τώρα στὸν ἀριθμὸ 7, μέσο τῆς ὑλικῆς εἰκόνας τοῦ χεριοῦ μου, μιὰ μιὰ τὶς μονάδες ποὺ πῆρα πρὶν μαζὶ γιὰ νὰ κάμω 5, καὶ τότε προβάλλει ὀμπρὸς μου ὁ ἀριθμὸς 12. Ἡ ἔννοιά μου τοῦ ποσοῦ $7+5$ εἶχε βέβαια μέσα της τὴν ἰδέα πὼς τὸ 5 πρέπει νὰ προστεθῇ στὸ 7, ὅχι ὅμως κιόλας πὼς αὐτὸ τὸ ποσὸ θὰ ἰσοδυναμῇ μὲ 12. Κάθε ἀριθμητικὸ ἀξίωμα εἶναι λοιπὸν παντοῦ καὶ πάντα συνθετικὸ, κι αὐτὸ τὸ βλέπεις ἀκόμα καθαρώτερα παίρνοντας μεγάλους ἀριθμοὺς, γιατί τότες πιὰ φαίνεται ξάστερα πὼς, γύρισε ὅπως θέλεις καὶ στρίψε τὴν ἔννοιά σου, μὲ μοναχὴ ὅμως ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἔννοιας καὶ δίχως ἐνορατικὴ βοήθεια ποτὲς δὲ βρίσκεις τὸ ποσὸ ποὺ ζητάς.

Ἄλλο τόσο δὲν εἶναι ἀναλυτικὰ καὶ τ' ἀξιώματα τῆς ἁδόλης Γεωμετρίας. Τὸ ἀξίωμα « ἡ ἴσια γραμμὴ εἶναι ἡ κοντινότερη ἀπὸ ἓνα σημάδι σ' ἄλλο » εἶναι συνθετικὸ, γιατί ἡ ἔννοιά μου τοῦ ἴσιου δὲν ἔχει μέσα της τίποτα ποσοτικὸ, παρὰ μονάχα ποιό. Ἡ ἰδέα τοῦ κοντινότερου εἶναι λοιπὸν προσθετικὴ, ποὺ μὲ λιανισμὸ ἀδύνατο νὰ βγῇ ἀπὸ τὴν ἔννοια ἴσιας γραμμῆς. Πρέπει λοιπὸν νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἐνόραση, ποὺ δίχως της δὲ γίνεται ἡ σύνθεση.

[Εἶναι ἀλήθεια πὼς κάτι λίγα ἀξιώματα ποὺ προϋποθέτει ὁ Γεωμέτρης εἶναι καθαυτὸ ἀναλυτικὰ καὶ βασισμένα στὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας. Αὐτὰ ὅμως χρησιμεύουνε σὰν ταυτόσημα ἀξιώματα, ἔτσι γιὰ νὰ κάνουνε μοναχὰ τὴ μεθοδικὴ ἀλυσίδα, κι ὅχι ὡς ἀρχές. Τέτοιο εἶναι, ἄς ποῦμε, τὸ ἀξίωμα $a=a$, δηλαδή τὸ ὅλο εἶναι ἴσο μὲ τὸν ἑαυτὸ του, ἢ τὸ ἄλλο $(a+b) > a$,

δηλαδή τὸ ὅλο εἶναι μεγαλειότερο τοῦ μέρους. Ὡς τόσο ἀκόμα κι αὐτὰ, ἂν κ' ἔχουν κύρος ἀπλῶν ἐννοιῶν, τὰ Μαθηματικὰ τὰ παραδέχονται μονάχα γιατί εἶναι εἰκονίσματα σ' ἐνδράση].

Ὁ λόγος ποὺ συχνὰ νομίζουμε τὸ κατηγορούμενο τέτοιων ἀποδεικτικῶν συλλογισμῶν πῶς βρίσκεται μέσα στὴν ἐννοια, καὶ λοιπὸν τὸ συλλογισμό πῶς εἶναι ἀναλυτικός, εἶναι τὸ διπλόνόητο τῆς φράσης. Μὰς λένε δηλαδή πῶς πρέπει στοχαστὰ νὰ προσθέσουμε κάποιο κατηγορούμενο σὲ ὠρισμένη ἐννοια καὶ πῶς αὐτὴ ἡ ἀνάγκη εἶναι ἀξεκλόλλητη ἀπὸ τὴς ἴδιες τὴς ἐννοιας. Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν εἶναι τί πρέπει στοχαστὰ νὰ προσθέσουμε, παρὰ τί ἀληθινὰ στοχαζόμαστε (ἂν καὶ θολὰ) μέσα της, καὶ τότες φαίνεται ἁπλοῦς πῶς τὸ κατηγορούμενο εἶναι καὶ ἀναγκαστικὰ προσκολλημένο στὴν ἐννοια, σὰν καὶ ὅμως στοχασμένο ὅχι μέσα στὴν ἴδια τὴν ἐννοια, παρὰ μέσα ἐνδράσης ποὺ πρέπει νὰ τῆς προστεθῇ.

2. Ἡ ἐπιστήμη τῆς Φυσικῆς ἔχει ὡς ἀρχὲς συνθετικούς συλλογισμοὺς ἀπὸ τὰ πρῶτα. Θὰ φέρουμε δυὸ μοναχὰ παραδείγματα, δηλαδή τὸ ἀξίωμα «σὲ κάθε ἀλλαγὴ τοῦ ὕλικου κόσμου τὸ ποσὸ τῆς ὕλης μένει πάντα τὸ ἴδιο», καὶ τὸ ἄλλο «σὲ κάθε μεταδομὴ κίνησης ἢ ἐνέργεια κι ἢ ἀντενέργεια εἶναι πάντα ἴσες». Εἶναι φανερό πῶς καὶ τὰ δυὸ ὅχι μονάχα ἔχουνε χαρακτῆρα ἀναγκαιοσύνης, καὶ λοιπὸν πηγὴ ἀπὸ τὰ πρῶτα, παρὰ πῶς εἶναι κιόλας συνθετικά, γιατί μέσα στὴν ἐννοια τῆς ὕλης δὲ στοχαζόμαστε τὸ ἀλιγόστευτό της, παρὰ μονάχα τὴν παρουσία της στὸν τόπο ποὺ πιάνει. Ἀληθινὰ λοιπὸν ξεπερνᾶ τὴν ἐννοια, καὶ τῆς σμίγω καὶ ἀπὸ τὰ πρῶτα ποὺ δὲν τὸ στοχαζόμουνε μέσα της. Τὸ ἀξίωμα δὲν εἶναι λοιπὸν ἀναλυτικό, παρὰ συνθετικό, κι ὡς τόσο ἀπὸ τὰ πρῶτα στοχασμένο καὶ τὸ ἴδιο εἶναι

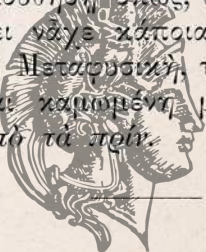

καὶ κάθε ἄλλο ἀξίωμα τοῦ ἄδολου μέρους τῆς Φυσικῆς.

3. Ἡ Μεταφυσικὴ, κι ἂν ἀκόμα νομίζεται ἀπλῆ ὡς τώρα δοκιμῇ, ἀπαραίτητη ὅμως ἐπιστήμη μὲ τὰ φυσικὰ τοῦ ἀθρώπινου λογιμοῦ, πρέπει νὰ ἔχῃ συνθετικούς γνωρισμοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν. Σκοπὸς τῆς δὲν εἶναι διόλου νὰ λιανίξῃ μοναχὰ τίς ἀπὸ τὰ πρὶν ἐννοίες μας τῶν πραγμάτων, κ' ἔτσι νὰ τίς ξηγάει ἀναλυτικὰ, παρὰ νὰ πλαταίνει τοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοὺς μας. Κι αὐτὸ κατορθώνεται μονάχα μὲ ἀρχές πού σὲ ὀρισμένη ἐννοια προσθέτουν κάτι ἀνύπαρχτο μέσα τῆς τόσο μάλιστα προχωροῦμε μέσο συνθετικῶν συλλογισμῶν ἀπὸ τὰ πρὶν, πού ἢ πείρα ἢ ἴδια ἀδύνατο ὡς ἐκεῖ νὰ μᾶς ἀκολουθήσῃ ὅπως, ὅς ποῦμε, στήν πρόταση «ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἔχῃ κάποια ἀρχή», καὶ σ' ἄλλες τέτοιες. Ἔτσι ἡ Μεταφυσικὴ, τουλάχιστο ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς, εἶναι κατωμένη μονάχα μὲ συνθετικούς συλλογισμοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

F

Γενικὸ πρόβλημα τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ.

Ὡφελεῖ πάρα πολὺ ὅταν μπορούμε διάφορα ζητήματα καὶ τὰ σκεπάζουμε μὲ τὸν τύπο ἑνὸς καὶ μοναχοῦ προβλημάτου· γιατί ἔτσι κ' ἐμεῖς εὐκολύνουμε τὴ δουλειά μας ὀρίζοντάς τὴν πρὸ σωστὰ, κι ὅσοι ἄλλοι τὴν ξετάζουν κρίνουν τότες καλλίτερα ἂν ὁ σκοπὸς μας ἔγινε ὅπως ἔπρεπε ἢ ὄχι. Τώρα τὸ καθαυτὸ πρόβλημα τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ βρίσκεται σ' αὐτὸ τὸ ρῶτημα· Πῶς εἶναι κατορθωτοὶ συνθετικοὶ συλλογισμοὶ ἀπὸ τὰ πρὶν;

Ἄν ἡ Μεταφυσικὴ ἔμεινε ὡς τώρα τόσο ἄστατη

κι αντιφατική, ἄλλη αἰτία δὲν ἔχει παρὰ τοῦτο, πῶς αὐτὸ τὸ πρόβλημα ὁ κόσμος δὲν τὸ συλλογίστηκε προ-
 τήτερα, μήτε ἴσως τῇ διαφορᾷ ἀναλυτικῶν καὶ συνθε-
 τικῶν συλλογισμῶν. Τὸ ἃ θὰ λυθῇ αὐτὸ τὸ πρόβλημα, ἢ
 τὸ ἃ θ' ἀποδειχτῇ ἀποτελεσματικὰ πῶς τέτοιος ἀπὸ τὰ
 πρὶν γνωρισμὸς δὲ γίνεται, σημαίνει ζωὴ ἢ θάνατος τῆς
 Μεταφυσικῆς. Ὁ Δαυεὶδ Χιούμ, ποὺ σ' αὐτὸ τὸ πρό-
 βλημα ζύγωσε πιδ κοντὰ παρὰ κάθε ἄλλος φιλόσοφος,
 ποὺ ὅμως κάθε ἄλλο παρὰ τὸ συλλογίστηκε ἀρκετὰ
 ὠρισμένα καὶ καθολικὰ, περιορίστηκε μονάχα στὴ συν-
 θετικὴ πρόταση τοῦ δεσμοῦ αἰτίας μ' ἀποτέλεσμα, κι
 ἀποφάσισε πῶς τέτοια πρόταση ἀπὸ τὰ πρὶν εἶναι δλό-
 τελα ἀδύνατη. Κατὰ τὰ συμπεράσματά του, ὅτι λέγε-
 ται Μεταφυσικὴ θὰ φανῇ πλάνη τοῦ γὰρ ποὺ φαντάζε-
 ται πῶς τάχα γνωρίζει ἀπὸ τὰ πρὶν ὅτι ἀληθινὰ
 ἐκτελεσθῇ ἀπὸ πείρα κ' ἡ συνθετικὴ μονάχα τοῦ παρα-
 σταίνει μὲ χαρακτηριστὰ ἀναγκαστικὰ. Δὲ θὰ κατα-
 τοῦσε ὅμως ποτὲς νὰ ἐπιμένῃ, σὲ τέτοια γνώμη, κατα-
 στρεφτικὴ κάθε ἄδολης φιλοσοφίας, ἂν ἔβλεπε τὸ πρό-
 βλημά μας μὲ ὅλη του τὴν καθολικάδα, γιατί θὰ
 καταλάβαινε τότες πῶς κατὰ τὸ συλλογισμό του δὲ θὰ
 ὑπάρχουνε μήτε ἄδολα Μαθηματικὰ, ἀφοῦ αὐτὰ δίχως
 ἄλλο ἔχουνε συνθετικοὺς συλλογισμοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν.
 Ἀπὸ τέτοιο ἰσχυρισμὸ θὰ τὸν ἔσωζε βέβαια ὁ κοινὸς
 του ὁ νοῦς.

Μὲ τὸ νὰ λυθῇ ἢ ὅχι τὸ πρόβλημά μας, θ' ἀποφα-
 σιστῇ καὶ τὸ ζήτημα ἃ μὲ ἄδολο λογισμὸς γίνεται νὰ
 θεμελιωθῇ καὶ χτιστῇ κάθε ἐπιστήμη μὲ θεωρητικὸ
 τῶν πραγμάτων γνωρισμὸ ἀπὸ τὰ πρὶν, δηλαδὴ θ' ἀπο-
 φασιστῇ ἢ ἀπάντηση στ' ἀκόλουθα ρωτήματα:

Μὲ τί τρόπο εἶναι μπορετὴ ἡ ἄδολη Μαθηματικὴ
 ἐπιστήμη;

Μὲ τί τρόπο εἶναι μπορετὴ ἡ ἄδολη Φυσικὴ ἐπιστήμη;

Ὡς πρὸς αὐτὰς τίς ἐπιστήμες, ἀφοῦ ἀληθινὰ ὑπάρχουν, εἶναι βέβαια σωστὸ τὸ ρώτημα μὲ τί τρόπο εἶναι μπορετές. Γιατὶ πὼς πρέπει νᾶναι μπορετὲς τὸ ἀποδείχναι ἢ ὑπαρξή τους. Ἡ Μεταφυσικὴ ὅμως τόσο λίγο πρόκοψε ὡς τώρα, καὶ τόσο ἀδύνατο εἶναι νὰ πῇς, ὡς πρὸς τουλάχιστο τὸν κυριώτερό της σκοπὸν, πὼς ὑπάρχει κἂν μεταφυσικὸ σύστημα (ἂν καὶ πολλὰ φάνηκαν ὡς τώρα) ποὺ ὁ καθένας μὲ τὸ δίκιο του διστάζει ἂν εἶναι μπορετὴ τέτοια ἐπιστήμη.

Κι ὡς τόσο πρέπει κι αὐτὸ τὸ εἶδος ὁ γνωρισμὸς νὰ θεωρηθῇ κάπως ὡς δοσμένος μ' ἄλλα λόγια ἢ Μεταφυσικὴ, ἂν ὅχι ὡς ἐπιστήμη, ὡς ἔμφυτη ὅμως ὄρεξι (metaphysica naturalis). Ὑπάρχει ἀληθινὰ. Γιατὶ ὁ ἀνθρώπινος λογισμὸς, εἴπως νὰ τὸν παρακινῇ ἡ πλὴρ ματαίωφρος οὐνὴ παντογνώσιας, τρέχει ἀνέμποδα καὶ σπρώχνεται ἀπὸ δική του ἀνάγκη σὲ προβλήματα ποὺ δὲν τ' ἀποφασίζει ἐμπειρικὸς μεταχειρισμὸς τοῦ λογισμοῦ, μήτε ἀρχὲς βγαλμένες ἀπὸ τέτοιο τοῦ γνωρισμοῦ μεταχειρισμό· κ' ἔτσι ἀληθινὰ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, μόλις ψήθηκε τὸ λογικὸ τους ἀρκετὰ γιὰ θεωρητικούς στοχασμοὺς, εἶχαν πάντα μέσα τους κάποιο εἶδος Μεταφυσικῆ, μήτε ποτὲς δὲ θὰ τοὺς λείψῃ. Καὶ τώρα πρέπει νὰ λυθῇ καὶ τὸ ἐξῆς ζήτημα.

Μὲ τί τρόπο εἶναι μπορετὴ ἡ Μεταφυσικὴ ὡς ἔμφυτη ὄρεξι; Μ' ἄλλα λόγια, μὲ τί τρόπο ἀπὸ τὰ φυσικὰ τοῦ ἀνθρώπινου λογισμοῦ πηγάζουν τὰ προβλήματα ποὺ καταπιάνεται αὐτόθελα ὁ ἄδολος λογισμὸς καὶ ποὺ δική του ἀνάγκη τονὲ σπρώχνει νὰ τὰ λύσῃ ὅσο μπορεῖ;

Ἐπειδὴ ὅμως ὅλες ὡς τώρα οἱ προσπάθειες τοῦ νὰ λυθοῦν αὐτὰ τὰ φυσικὰ ζητήματα (ὅπως, νὰ ποῦμε, τὸ

ζήτημα ἂν ὁ κόσμος εἶχε ἀρχή, ἢ ἂν εἴτανε αἰώνια) κατάντησαν πάντα σὲ ἀναπόφευγη ἀντίφαση, ἀδύνατο νὰ περιοριστοῦμε στὴν ἔμφυτη μονάχα ὄρεξη τῆς Μεταφυσικῆς, δηλαδὴ στὸ ἄδολο λογιστικὸ μας τὸ ἴδιο ἀπ' ὅπου πηγάζει κάποιο εἶδος Μεταφυσικῆ (ὡς εἶναι ὅ,τι θέλει), παρὰ πρέπει καὶ νὰ ὑπάρχῃ τρόπος νὰ βεβαιωθοῦμε ἂν ὅσα καταπιάνεται ἡ Μεταφυσικὴ εἶναι ἢ δὲν εἶναι γνωρίσιμα, δηλαδὴ, εἴτε ν' ἀποφασίσουμε τ' ἀντικείμενα τῶν προβλημάτων τῆς, εἴτε τὸ ἐπιδεχτικὸ ἢ ἀνεπίδεχτο τοῦ λογισμοῦ μας τοῦ νὰ τὰ κρίνῃ καθόλου· ἄρα πρέπει ἢ νὰ μπορούμε ἀδίσταχτα νὰ πλατύνουμε τὸν ἄδολό μας λογισμό, ἢ νὰ τοῦ βάλουμε ὠρισμένα ὅρια καὶ σταθερά. Τοῦτο, τὸ στερνὸ τὸ ζήτημα ποῦ πηγάζει ἀπὸ τὸ παραπάνω καθολικὸ πρόβλημα, ἔπρεπε δίκια νὰ ἔχῃ αὐτὸν τὸν τύπο.

Μὲ τί τρόπο εἶναι μὲν ἐστὶν ἡ Μεταφυσικὴ ὡς ἐπὶ στήμῃ;

Ἡ κριτικὴ τοῦ λογισμοῦ φέρνει λοιπὸν τέλος ἀναγκαστικὰ στὴν ἐπιστήμην, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ δογματικὸς του μεταχειρισμὸς φέρνει σὲ ἀβάσιμους ἰσχυρισμοὺς ποῦ τοὺς ἀντιστέκουν ἄλλοι ἄλλο τόσο ἀβάσιμοι, φέρνει λοιπὸν στὸν πυρρωνισμό.

Μήτε ἔχει φόβο αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη νὰ καταντήσῃ τρομαχτικὰ πολύλογη, γιὰτὶ δὲν καταγίνεται σὲ ἀντικείμενα λογισμοῦ μὲ ποικιλία ἀτέλειωτη, παρὰ μονάχα στὸ λογισμό τὸν ἴδιο, σὲ προβλήματα ἀπὸ τὰ σπλάχνα του, ποῦ δὲν τοῦ προβάλλονται ἀπὸ τὰ φυσικὰ πραγμαμάτων διαφορετικῶν του, παρ' ἀπὸ τὰ δικά του φυσικά. Ὡστε, ἂν ὁ λογισμὸς πρῶτα καλοκαταλάβῃ τὴ δύναμή του ὡς πρὸς ἀντικείμενα ποῦ τοῦ παρουσιάζει ἡ πείρα, εὐκόλα ἔπειτα δίχως ἄλλο θ' ἀποφασίσῃ ὁλότελα καὶ σταθερὰ ὡς πόσο κι ὡς ποῦ μπορεί

νὰ δοκιμάσῃ τῆς δυνάμεώς του τὴν ἐφαρμογὴν πέρα κι ἀπὸ κάθε πείρας ὅρια.

Κάθε δοκιμὴ λοιπὸν ὡς τώρα τοῦ νὰ χτιστῇ δογματικὰ Μεταφυσικὴ ἐπιστήμη μπορεῖς, καὶ μάλιστα πρέπει, νὰ τὴ σβύσῃς. Γιατὶ ὅ,τι ἀναλυτικὸ, δηλαδὴ ὅ,τι ἀπλὸ, λιανισμὸ ἁδολων ἐννοιῶν τοῦ λογισμοῦ καταπιστῆκανε μερικὰ μεταφυσικὰ συστήματα, κάθε ἄλλο παρὰ σκοπὸς εἶναι τῆς καθαυτῆς Μεταφυσικῆς· εἶναι μόνο προγύμνασμά της, δηλαδὴ μᾶς προγυμνάζει νὰ λύσουμε τὸ ζήτημα μὲ τί τρόπο γίνεται νὰ πληθύνουμε τοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοὺς μας. Ἡ τέτοια ἀνάλυση εἶναι μάλιστα ὀλότελα ἄχρηστη, γιατί δὲ δείχνει παρὰ τὸ τί ἔχουνε μέσα τους αὐτὲς οἱ ἐννοιες, ὅχι ὅμως καὶ τὸ πῶς τις ἀποχτοῦμε ἀπὸ τὰ πρὶν, ὥστε ν' ἀποφασίσουμε τίς ἀποχτοῦμε καὶ τίς ἀποχτοῦμε. Ἡ ἀνάλυση τῶν ἐφαρμογῶν τους δ' ἀντικείμενα κάθε γνωρισμοῦ μας καθόλου. Μήτε χρειάζεται μεγάλη θυσία γιὰ νὰ παραιτήσουμε ἀπαίτηση δογματισμοῦ, γιατί οἱ ἀναντίλεχτες, κι ἀναπόφευγες μάλιστα σὲ δογματικὸ μέθοδο, ἀντίφασες τοῦ λογισμοῦ ἀπὸ καιρὸ τώρα ξευτέλισαν κάθε προτητερινὸ σύστημα Μεταφυσικῆς. Θέληση κάλλια χρειάζεται γιὰ νὰ μὴ σκιαχτοῦμε μήτε ἀπὸ ἐσωτερικὲς δυσκολίες μήτε ἀπὸ ἐξωτερικὴ ἀντίσταση, παρὰ νὰ φέρουμε σὲ αποτελεσματικὴν βλάβη ἐπιστήμην ἀπαραιτήτη τοῦ ἀθρώπινου λογισμοῦ, ποὺ μπορεῖς ἴσως κάθε της βλαστὸ νὰ κόψῃς, ὅχι ὅμως καὶ νὰ τῆς ξεσκάψῃς τίς ρίζες.

Ζ

**Ἰδέα καὶ χωρισμὸς ἐπίτηδες Ἐπιστήμης μετ' ὄνομα
Κριτικῇ τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ.**

Ἀπ' ὅσα εἶπαμε ξανοίγεται τώρα ἡ ἰδέα ἐπίτηδες ἐπιστήμης ποὺ μπορεῖ νὰ ὀνομαστῇ Κριτικῇ τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ. Γιατὶ ὁ λογισμὸς εἶναι προσόντο ποὺ μᾶς προμηθεύει τ' ἀξιώματα τοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοῦ. Ἄδολος λοιπὸν εἶναι ὁ λογισμὸς ὅταν ἔχει μέσα τὶς ἀρχὰς τοῦ νὰ γνωρίζουμε κάτι ὁλότελα ἀπὸ τὰ πρὶν. Ὁργανο τοῦ ἄδολου λογισμοῦ ἔπρεπε νὰ συνοψίζῃ τ' ἀξιώματα ποὺ ἀκολουθώντας τα ἀποχτοῦμε καὶ θεμελιώνουμε κάθε ἄδολο ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμό. Καθεκαστικὴ ἐφαρμογὴ τέτοιου Ὀργάνου θὰ μᾶς προμήθευε **Σύστημα Ἄδολου Λογισμοῦ**. Ἐπειδὴ ὅμως τέτοιο σύστημα εἶναι δυσκολοκατόρθωτο ὑπερβολικὰ, καὶ μῆτε κατέχουμε ἀκόμα ἂν εἶναι ἐδῶ μπορετὸς, καὶ πότε, τέτοιος πλουτισμὸς τῶν γνωρισμῶν μας, γιὰ τοῦτο ἄς περιοριστοῦμε γιὰ τὴν ὥρα στὴν ἐπιστήμην τῆς **Κριτικῆς** τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ, τῶν πηγῶν τῆς καὶ συνόρων, σὰ σὲ Προγυμναστικὴ πρὸς **Σύστημα Ἄδολου Λογισμοῦ**. Καὶ τέτοια ἐπιστήμη καλλίτερα νὰ τὴν ποῦμε ὅχι **Διδασκαλία**, παρὰ **Κριτικὴ Ἄδολου Λογισμοῦ**, κ' ἡ χρησιμὰα τῆς ὡς πρὸς τὰ θεωρητικὰ εἶναι μονάχα ἀρνητικὴ, δηλαδή θὰ χρησιμεύῃ ὅχι νὰ πλατύνῃ, παρὰ μονάχα νὰ καθαρίσῃ τὸ Λογισμό μας καὶ νὰ τονέ γλυτώνῃ ἀπὸ σφάλματα. Δὲν εἶναι ὅμως μικρὸ κέρδος μῆτε τοῦτο.

Κάθε γνωρισμὸς ποὺ καθόλου καταγίνεται ὅχι τόσο σ' ἀντικείμενα ὅσο στὸν τρόπο ποὺ τὰ γνωρίζουμε (ὅσο τοῦτο γίνεται) ἀπὸ τὰ πρὶν, τότε λέω Ὑπερβατικὸ.

Σύστημα τέτοιων ἐννοιῶν θὰ λέγονταν Ὑπερβατικὴ Φιλοσοφία. Γιὰ πρώτη ἀρχὴ ὅμως τέτοια ἐπιστήμη εἶναι πάλε πάρα πολύ. Γιατὶ πρέπει νὰ πραγματευέται ὅλον τὸν ἀπὸ τὰ πρὶν γνῶρισμὸν, καὶ συνθετικὸν καὶ ἀναλυτικὸν, καὶ θὰ καταντήσῃ τότες ὡς πρὸς τὸ σκοπὸν μας ὑπερβολικὰ πλατειὰ, ἀφοῦ τὴν ἀνάλυσιν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν πᾶμε πρὸς πέρας ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ νὰ μάθουμε κατὰ βάθος τ' ἀξιώματα τῆς ἀπὸ τὰ πρὶν σύνθεσης, ποὺ εἶναι καὶ ὁ μόνος μας σκοπός. Δουλειὰ μας τώρα ἄλλη δὲν εἶναι παρ' αὐτὴ ἡ μελέτη, ποὺ καθ'αυτὸ δὲ μπορούμε Διδασκαλία παρὰ Ὑπερβατικὴ Κριτικὴ νὰ τὴν ποῦμε, ἀφοῦ σκοπὸς τῆς δὲν εἶναι νὰ μᾶς πλατύνῃ τὸ γνῶρισμὸν τὸν ἴδιον, παρὰ μονάχα νὰ τὸν διορθώῃ καὶ νὰ μᾶς προσμυθεύῃ τὴν ἀσημόπετρα τῆς ἀξίας ἢ μὴ ἀξίας καθεαυτοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν γνῶρισμῶν. Τέτοια Κριτικὴ λοιπὸν θὰ μᾶς ἐτοιμάσῃ ὄργανον, ὃ καὶ αὐτὸ δὲν κατορθώνεται. Κανὼν Ἀδολοῦ Λογισμοῦ, ποὺ ἀκολουθώντας τὸν ἴσως κατορθώσουμε μιὰ μέρα, καὶ ἀναλυτικὰ καὶ συνθετικὰ, ἀλάκερο Σύστημα Φιλοσοφίας Ἀδολοῦ Λογισμοῦ, ἀδιάφορο ἂν αὐτὸ πλατύνῃ ἢ καὶ περιορίσῃ τοῦ λογισμοῦ τὰ ὅρια. Γιατὶ πῶς τέτοιο σύστημα κατορθώνεται, καὶ μάλιστα πῶς δὲ γίνεται νὰ εἶναι τόσο δὲ πλατὺ ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ ἐλπίδα τελειωμοῦ, συμπεραίνεται ἀπὸ τοῦτο, πῶς σκοπὸς τοῦ δὲν εἶναι τὰ φυσικὰ τῶν πραγμάτων — ἀντικείμενον ἀτέλειωτον — παρὰ ὁ νοῦς ποὺ τὰ κρίνει, καὶ αὐτὸς πάλε ὡς πρὸς μοναχὰ τὸν ἀπὸ τὰ πρὶν γνῶρισμόν του. Γιατὶ ὅ,τι ἀπὸ τὰ πρὶν κατέχει ὁ νοῦς, ἀφοῦ δὲ βρίσκεται ἐξωτερικὰ παρὰ ἐντὸς μας, δὲ γίνεται νὰ μᾶς ξεφύγῃ, κ' εἶναι ἴσως ἴσως τόσο περιορισμένο ποὺ νὰ μπορῇ ἀλάκερον νὰ κριθῇ, κ' ἡ ἀξία του νὰ ξετιμηθῇ σωστά.

Μήτε ἂς προσμένῃ ἐδῶ ὁ ἀναγνώστης κριτικὴ Βι-

βλίων καὶ Συστημάτων, παρὰ μονάχα κριτικὴ τοῦ λογισμοῦ τοῦ ἰδίου. Σὲ τέτοια κριτικὴ μονάχα ὅταν εἶσαι στηριγμένος, κατέχεις ἀσημόπετρα, καλὴ νὰ δοκιμάσῃ τὴ φιλοσοφικὴ ἀξία παλιῶν καὶ καινούργιων ἔργων αὐτοῦ τοῦ κλάδου. Εἶδεμὴ, ἀκατάρτιστος ὁ ἱστορικὸς ἢ δικαστὴς κρίνει ἀβάσιμους ἰσχυρισμοὺς μετ' αὐτοῦ τοῦ ἄλλο τόσο ἀβάσιμους.

Η

Χωρισμὸς Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας.

Ὑπερβατικὴ Φιλοσοφία μᾶς εἶναι τώρα ἐμᾶς μοναχὰ ἰδέα ἐπιστήμης πού ὅλο της τ' ἀχνάει ἡ Κριτικὴ τοῦ "Ἀδολοῦ Λογισμοῦ πρὲπει νὰ τῇ στὸ χαραῖν ἀρχιτεκτονικά, δηλαδὴ ἀπάνου σὲ ἀρχές, καὶ μ' ἐγγύησιν πὼς ἀψέγαδο θὰ εἶναι καὶ γὰρ τὸ κάθε κομμάτι πού μπαίνει στὸ χτίριο. Εἶναι σύστημα ὅλων τῶν ἀρχῶν τοῦ "Ἀδολοῦ Λογισμοῦ. Μοναχὴ αἰτία πού ἡ Κριτικὴ ἢ ἰδία δὲν παίρνει ἀπὸ τώρα τὸν τίτλο Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας εἶναι τοῦτο, πὼς ἂ θέλεις τέλειον Σύστημα, τότες πρὲπει νὰ ἔχῃ καθεκαστικὴ ἀνάλυση ὁλόκερου τοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν ἀθρώπινου γνωρισμοῦ. Καὶ πρὲπει καὶ ἡ Κριτικὴ μας, δίχως ἄλλο, νὰ μᾶς παρουσιάσῃ ὁλότελο κατάλογο κάθε ριζικῆς ἐννοίας πού συντελεῖ σὲ ἄδολο λογισμό. Μπορεῖ ὅμως δίχως φταίξιμο νὰ παρατρέξῃ καθεκαστικὴ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν τῶν ἰδίων, καθὼς καὶ νὰ παρατρέξῃ ὁλότελο κατάλογο τῶν ὅσων πηγάζουν ἀπ' αὐτὲς τὲς ἐννοίαις. Τέτοιος λιανισμὸς ἐδῶ εἶναι ἄσκοπος, ἀφοῦ δὲν τὸν τριγυρνῶνε δισταγμοί

ὅπως τῇ σύνθεσιν, ποῦ καθ'αυτὸ χάρις τῆς χρειάζεταιαι ἡ Κριτική. Μήτε εἶναι σκοπὸς μας νὰ ἐγγυηθοῦμε τὴν ἐντέλεια τέτοιαις Ἀνάλυσεως καὶ Παραγωγῆς. Ἐπειτα τέλεια ἀνάλυσις, καθὼς καὶ παραγωγὴ ἀπὸ ριζικὰς ἔννοιαις μέσο τῆς ἀνάλυσεως, εὐκολα κατορθώνεται, σώνει πρῶτα πρῶτα νὰ κατέχουμε αὐτὰς τὰς ἔννοιαις ὡς τέλειαι συνθετικὰς ἀρχὰς καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σκοπὸν τοὺς νὰ μὴν τοὺς λείπη τίποτα.

Ὅτι λοιπὸν εἶναι μέρος Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας εἶναι καὶ θέμα τῆς Κριτικῆς τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ, καὶ εἶναι μάλιστα ἀλάκερη ἡ ἰδέα τῆς Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας, ὅχι ὅμως ἀκόμα ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη, γιατί προχωρεῖ ἀναλυτικὰ τόσο μόνον ὅσο τὸ χρειάζεταιαι τέλεια μελέτη τοῦ συνθετικοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοῦ.

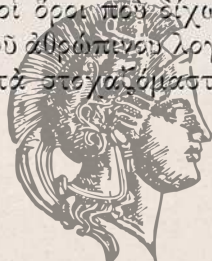
Ἡ πρώτη πρῶτή μας συλλογὴ ὅτα χωρίζουμε τὰ μέρη τέτοιαις ἐπιστήμης εἶναι τὰ νὰ μὴν φανῇ καμμιὰ ἐννοια με τίποτα ἐμπειρικὴ, δηλαδὴ τὸ νὰ εἶναι ὁλοτελὲς ἄδολος ὁ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμός. Γιὰ τοῦτο, ἀν καὶ τὰ πρὸς ἀφήλᾳ ἀξιώματα τῆς Ἠθικῆς καὶ οἱ ριζικὰς τῆς ἔννοιαις εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοί, ὡς τόσο εἶναι ξένοι τῆς Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας, γιατί προὑποθέτουν ἀναγκαστικὰ τὰς ἔννοιαις ἡδονῆς, πόνου, πόθου, συμπάθειας κ.τ.λ., ποῦ ἡ πηγὴ τους εἶναι ὁλωνῶν ἐμπειρικῇ. Ἡ Ὑπερβατικὴ λοιπὸν Φιλοσοφία εἶναι σοφία ἄδολου θεωρητικοῦ λογισμοῦ. Γιατὶ κάθε πραχτικὸν, ἅμα τὸ κινεῖ σκοπὸς, εἶναι συναισθητικὸν, καὶ τὰ συναισθήματα μᾶς ἔρχονται ἀπὸ ἐμπειρικὰς πηγὰς γνωρισμοῦ.

Καὶ τώρα, ἃ θέλουμε νὰ χωρίσουμε αὐτὴν μας τὴν ἐπιστήμην γενικὰ ὡς Σύστημα, πρῶτο τῆς μέρος πρέπει νὰ εἶναι Στοιχειολογία, καὶ ἔπειτα Μεθοδολογία τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ καὶ τὰ πρῶτα αὐτὰ χωρίσματα

πρέπει πάλι νὰ ξαναχωριστοῦνε σ' ἄλλα μικρότερα, πὺν τὴν αἰτία τους ὅμως δὲν εἶναι τώρα καιρὸς νὰ ξηγήσουμε. Ὡς εἰσαγωγὴ ὅμως, ἡ προθύμιμα, ἀνάγκη νὰ ποῦμε τοῦτο, πὺς τοῦ ἀθρώπου γνωρισμοῦ εἶναι δυὸ οἱ κορμοὶ, πὺ ἴσως βαστοῦν ἀπὸ τὴν ἴδια ρίζα, ἄγνωστη ὅμως σ' ἐμᾶς, δηλαδὴ ἡ Αἰσθητοσύνη κ' ἡ Διάνοια, πὺ ἡ πρώτη μᾶς δίνει ἀντικείμενα καὶ μὲ τὴ δεύτερη τὰ στοχαζόμαστε. Ὅταν ἡ αἰσθητοσύνη μᾶς ἔχει ἀπὸ τὰ πρὶν εἰκόνες ὡς τοὺς μόνους ὅρους πὺ μᾶς δίνονται τ' ἀντικείμενα, τότες εἶναι θέμα τῆς Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας. Κ' ἡ Ὑπερβατικὴ Αἰσθητολογία ἀναγκαστικὰ εἶναι πρῶτο μέρος τῆς Στοιχειολογικῆς Ἐπιστήμης, γιατί οἱ ὅροι πὺν δέχως τους δὲ μᾶς δίνονται τ' ἀντικείμενα τοῦ ἀθρώπου λογισμοῦ ἔρχονται πρὶν τοὺς ὅρους πὺ τὰ στοχαζόμαστε.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗ ΣΤΟΙΧΕΙΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΡΟΣ Α

ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

Μ' ὅποιον τρόπο ἢ μ' ὅποια μέσα κι ἂ γνωρίζουμε τ' ἀντικείμενα, εἶναι τουλάχιστο φανερό πὼς ὑπάρχει τρόπος τοῦ νὰ τὰ γνωρίζουμε ἄμεσα, καὶ πὼς ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι τὸ στερνὸ ὕψος καὶ τοῦ στοχασμοῦ, δηλαδὴ ἡ ἐνόραση. Ἐνόραση ὡς τόσο δὲ γίνεται παρ' ὅτα μᾶς δοθῇ τ' ἀντικείμενο· κι αὐτὸ πάλι δὲ δίνεται τουλάχιστο τοῦ ἀθρώπου, παρὰ μὲ τὸ μέσο κάποιου πάθους τοῦ νοῦ.

Τὸ δῶρο τοῦ νὰ δεχόμεστε εἰκόνες (δεχτικὸ) κατὰ τὸν τρόπο ποὺ μᾶς χτυποῦν τ' ἀντικείμενα, λέγεται αἰσθητοσύνη. Μὲ τὸ μέσο λοιπὸν τῆς αἰσθητοσύνης μᾶς δίνονται ἀντικείμενα, καὶ μονάχα αὐτὴ μᾶς προμηθεύει ἐνόραση. Μὲ τὴ διάνοια ὅμως ἡ ἐνόραση γίνεται στοχαστὴ, κ' ἔτσι προβάλλουν ἔννοιες. Κάθε στοχασμὸς λοιπὸν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἀνάγκη μὲ τὸ μέσο κάποιων σημαδιῶν νὰ καταντᾷ σ' ἐνόραση—ποὺ θὰ πῇ, μ' ἐμᾶς τοὺς ἀθρώπους, σ' αἰσθητοσύνη—γιατὶ ἄλλιῶς δὲ γίνεται νὰ μᾶς δοθοῦν ἀντικείμενα.

Ἡ ἐνέργεια ἀντικείμενου ἀπάνω στὸ εἰκονιστικὸ μας, ὅσο μπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιρρεάσῃ, λέγεται αἶσθημα. Ἐνόραση ἀντικείμενου μὲ τρόπο αἰσθηματικὸ λέγεται ἐμπειρικὴ. Τὸ ἀόριστο ἀντικείμενο ἐμπειρικῆς ἐνόρασης

λέγεται φαινόμενο. Λέω υλικό τοῦ φαινομένου ὅ,τι ἀνταποκρίνεται μὲ τὸ αἶσθημα· ὅ,τι ὅμως κάνει τὸ πολυποίκιλο τοῦ φαινομένου ἀραδιάσιμο κατὰ ἓναν ἢ ἄλλο ρυθμὸ τὸ λέω τύπο του.

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αἶσθημα κι ὁ τρόπος ποὺ ἀραδιάζονται τὰ αἰσθήματα καὶ καταστρώνονται σὲ τύπους, γιὰ τοῦτο μονάχα τὸ υλικὸ κάθε φαινομένου μᾶς δίνεται ἀπὸ τὰ ὕστερα, ἐνῶ ὁ τύπος τοῦς ὁλωνῶν πρέπει νὰ στέκη μέσα στὸ νοῦ ἑτοιμος ἀπὸ τὰ πρὶν, κ' ἔτσι νὰ μπορῇ νὰ θεωρηθῇ χωρισμένος ἀπὸ κάθε αἶσθημα.

Κάθε εἰκόνα μὲ δῖχως μέσα της τίποτα αἰσθηματικὸ τὴν ὀνομάζω ἄδολη (μὲ ὑπερβατικὴ σημασία). Λοιπὸν ὁ ἄδολος τύπος κάθε αἰσθητῆς ἐνόρασης, ὁ τύπος δηλαδὴ ποὺ τὸ πολυποίκιλο τῶν φαινομένων τὸ παρατηροῦμε μὲ ἓναν ἢ ἄλλο ρυθμὸ, πρέπει στὸ γενικὸ νὰ ἰσχύει μέσα στὸ νοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν. Κι ὁ ἄδολος αὐτοῦς τύπος τῆς αἰσθητοσύνης λέγεται ἄδολη ἐνόραση.

Ἔτσι, ἂν ἀπὸ τὴν εἰκόνα σωματοῦ ἀφαιρέσης ὅσα του στοχάζεται ἡ διάνοια, δηλαδὴ οὐσία, δύναμη, χωρίσιμο κ. τ. λ., κι ὅσα εἶναι αἰσθηματικά, δηλαδὴ ἀδιαπέραστο, σκληράδα, χρῶμα κ. τ. λ., θὰ μείνῃ ἀκόμα κάτι αὐτῆς τῆς ἐμπειρικῆς ἐνόρασης, δηλαδὴ τὰ μέτρα κ' ἡ μορφή. Αὐτὰ εἶναι τῆς ἄδολης ἐνόρασης, ποὺ ἀπὸ τὰ πρὶν, καὶ δῖχως μάλιστα κανένα πραγματικὸ αἶσθησης ἀντικείμενο (ἢ αἶσθημα), ὑπάρχει μέσα στὸ νοῦ ὡς ἀπλὸς τύπος αἰσθητοσύνης.

Τὴν ἐπιστήμη ὁλων τῶν ἀρχῶν τῆς ἀπὸ τὰ πρὶν αἰσθητοσύνης τὴν ὀνομάζω Ὑπερβατικὴ Αἰσθητικὴ. Τέτοια ἐπιστήμη πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ εἶναι τὸ πρῶτο μέρος τῆς Ὑπερβατικῆς Στοιχειολογίας, ἀντίθετα τῆς ἄλλης ποὺ καταγίνεται σὲς ἀρχὲς τοῦ ἄδο-

λου στοχασμοῦ καὶ ποῦ λέγεται Ὑπερβατικὴ Λογική.

Τῆς Ὑπερβατικῆς Αἰσθητικῆς πρῶτα λοιπὸν θ' ἀπομονώσουμε τὴν αἰσθητοσύνην, χωρίζοντάς την ἀπ' ὅ, τι στοχάζεται ἡ διάνοια μὲ τὸ μέσο τῶν ἐννοιῶν της, ἔτσι ποῦ νὰ μὴ μείνῃ τίποτα ἐξὸν ἐμπειρικὴ ἐνόραση. Κατόπι ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ ἐνόραση θὰ χωρίσουμε ὅ, τι εἶναι αἰσθηματικὸ, ἔτσι ποῦ νὰ μὴ μείνῃ παρὰ ἄδολη ἐνόραση καὶ ὁ ἀπλὸς τύπος τῶν φαινόμενων, τὸ μόνον δηλαδὴ ποῦ ἡ αἰσθητοσύνη προμηθεύει ἀπὸ τὰ πρῶτα. Μ' αὐτὴ τὴ μελέτη θὰ φανῇ πῶς ὑπάρχουνε δυὸ ἄδολοι τύποι αἰσθητικῆς ἐνόρασης ὡς ἀρχὲς ἀπὸ τὰ πρῶτα γνωρισμοῦ, δηλαδὴ Χῶρος καὶ Καιρὸς. Κι αὐτὰ θὰ ξετάσουμε τῶρα πῶς καθεκαστικά.

ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗΣ Αἰσθητικῆς
 ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
 ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
 ΧΩΡΟΣ

Μεταφυσικὸς σαφηνισμὸς αὐτῆς τῆς ἐννοίας.

Ἡ ἐξωτερικὴ μας αἰσθησις (χάρισμα τοῦ νοῦ) μᾶς εἰκονίζει τ' ἀντικείμενα ὡς ἐξωτερικά μας, καὶ ὅλα μέσα στὸ Χῶρο. Ἐκεῖ ἡ μορφή τους, τὸ μέγεθος, ὁ ρυθμὸς τους εἶναι ὀρισμένα ἢ ὀρίσιμα. Ἡ ἐσωτερικὴ αἰσθησις, ποῦ μέσο της ὁ νοῦς ἐνορᾷ τὸν ἑαυτὸ του ἢ τὴν ἐσωτερικὴν του κατάστασιν, δὲ μᾶς δίνει ἐνόρασιν τῆς ψυχῆς μας τῆς ἰδίας ὡς ἀντικείμενου· ὑπάρχει ὁμοῦς ὀρισμένος τύπος ποῦ δίχως του δὲ γίνεταί ἐνόρασις τῆς ἐσωτερι-

κῆς κατάστασης· ὥστε ὅ,τι εἶναι μέρος τῶν ἐσωτερικῶν τῆς προσδιορισμῶν εἰκονίζεται με ρυθμὸ Καιροῦ. Ἐξωτερικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐνοραθῇ ὁ Καιρὸς, ὅπως μῆτε ὁ Χῶρος ὡς κάτι ἐσωτερικό μας.

Τί εἶναι λοιπὸν Χῶρος καὶ τί Καιρὸς; Εἶναι ἀληθινὰ ὄντα; ἢ εἶναι τάχα τῶν πραγμάτων προσδιορισμοὶ ἢ ρυθμοί, τέτοιοι ὅμως ποὺ πάντα θὰ τοὺς εἶχαν τὰ πράγματα εἴτε ἐμεῖς τοὺς ἐνοράμε εἴτε ὄχι; ἢ μήπως τέτοιοι ποὺ μονάχα στὸν τύπο τῆς ἐνόρασης, λοιπὸν μονάχα στὰ ὑποκειμενικὰ φυσικὰ τοῦ νοῦ μας, ἐφαρμόζονται, ἐνῶ αὐτὰ τὰ κατηγορούμενα Χῶρος καὶ Καιρὸς δὲν μποροῦνε δίχως τέτοια φυσικὰ σὲ τίποτα ν' ἀποδοθοῦν;

Γιὰ νὰ φωτιστοῦμε ἄς σαφηνίσουμε πρῶτα τὴν ἔννοια τοῦ Χώρου, ἐννοώντας μετέπειτα τὸν ὁρισμὸν ἐξαστερῆ (ἂν καὶ ὄχι καθεκαστική) εἰκόνα τοῦ ὅ,τι εἶναι μέρος κάποιας ἔννοιας· ὅταν ὅμως ὁ σαφηνισμὸς δίνει εἰκονισμὸ τῆς ἔννοιας ὡς ὁρισμένης ἀπὸ τὰ πρῶτα, τότε εἶναι μεταφυσικός.

1. Ὁ Χῶρος δὲν εἶναι ἔννοια ἐμπειρικὴ ποὺ πηγάζει ἀπὸ ἐξωτερικὴ πείρα. Γιατί, γιὰ νὰ μποροῦνε μερικά μου αἰσθήματα ν' ἀναφερθοῦνε σὲ κάτι ἀπ' ὅξω μου (δηλαδὴ σὲ διαφορετικὸ μέρος τοῦ χώρου ἀπ' ὅπου εἶμαι ἐγώ), καὶ πάλε γιὰ νὰ τὰ παραστήσω ὡς ἐχτὸς καὶ δίπλα τὸ ἓνα τοῦ ἄλλου, δηλαδὴ ὄχι μονάχα διαφορετικὰ παρὰ καὶ σὲ διαφορετικὰ μέρη, ἢ εἰκόνα τοῦ Χώρου πρέπει νὰ ὑπαρχε προτητερινά. Λοιπὸν τὴν εἰκόνα τοῦ Χώρου δὲν τὴ δανείζεσαι μετὰ τὸ μέσο τῆς πείρας ἀπὸ τοὺς ρυθμοὺς τῶν ἐξωτερικῶν φαινόμενων, παρὰ κι αὐτὴ ἢ ἐξωτερικὴ πείρα ἢ ἴδια δὲν εἶναι μπορετὴ παρὰ μέσο εἰκόνας προτητερινὰ στοχασμένης.

2. Ὁ Χῶρος εἶναι ἀναγκαῖα ἀπὸ τὰ πρῶτα εἰκόνα καὶ θεμέλιο μάλιστα κάθε ἐξωτερικῆς ἐνόρασης. Ἀδύνατο

νά φαντασθῆς ἀνύπαρχτο τὸ Χῶρο, ἂν καὶ πολὺ καλὰ στοχαῖσαι Χῶρο δίχως ἀντικείμενα μέσα του. Πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὅρος τοῦ μπορετοῦ τῶν φαινόμενων, κι ὅχι προσδιορισμός τους ἀνύπαρχτος δίχως τους· καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν εἰκόνα ὅπου ἀναγκαστικὰ βασίζονται ὅλα τὰ φαινόμενα.

3. Ὁ Χῶρος δὲν εἶναι ἀσυνάρτητη, ἥ, ὅπως λέμε, γενικὴ ἔννοια τοῦ ρυθμοῦ τῶν πραγμάτων καθόλου, παρὰ εἶναι ἄδολη ἐνόραση. Γιατὶ, πρῶτα, ἓνα καὶ μόνον Χῶρο μᾶς εἶναι δυνατὸ νὰ φανταστοῦμε, κι ὅτα λέμε πολλοὺς ἐννοοῦμε μέρη ἐνὸς τοῦ ἴδιου κι ἀπαράλλαχτου Χώρου. Μῆτε εἶναι δυνατὸ αὐτὰ τὰ μέρη νὰ ἔρθουν πρὶν τὸν ἓνα παντοσκεπᾶστη Χῶρο, πὲς σὰν κομμάτια του ἀπ' ὅπου γίνεται τὸ σύνολο, παρὰ εἶναι μονάχα μέσα του στοχαῖσμα. Ὁ Χῶρος εἶναι κατὰ βάθος ἓνας· ὁ πολλαπλασιασμός του, ὅσα ἢ ἡ γενικὴ ἔννοια χώρων καθόλου, πηγάζει ὁλότελα ἀπὸ περιορισμούς. Ὡς πρὸς τὸ Χῶρο λοιπὸν, ἀπὸ τὰ πρὶν ἐνόραση (ἀνεξάρτητα πείρας) εἶναι τὸ θεμέλιο κάθε ἐννοίας του. Ἔτσι καὶ κάθε γεωμετρικὸ ἀξίωμα, καθὼς, ἄς ποῦμε, « τὰ δυὸ ἀντάμα πλευρὰ τρίγωνου εἶναι μεγαλείτερα τοῦ τρίτου », ποτὲς δὲ βγαίνει ἀπὸ τὴν γενικὴς ἐννοίας γραμμῆς καὶ τρίγωνου, παρ' ἀπὸ ἐνόραση, καὶ μάλιστα ἐνόραση ἀπὸ τὰ πρὶν μὲ ἀποδειχτικὴ βεβαιοσύνη.

4. Ὁ Χῶρος εἶναι εἰκόνα ἄπειρου δοσμένου μεγέθους. Δίχως ἄλλο, κάθε ἔννοια εἶναι στοχαστὴ ὡς εἰκόνα ποὺ βρίσκεται μέσα σὲ ἄπειρο πλῆθος ἀπὸ διαφορετικὲς μπορετὲς εἰκόνες (ὡς κοινὸ χαρακτηριστικὸ τους), καὶ ποὺ λοιπὸν τὴν σκεπάζει ὅλες· καμμιά ὅμως ἔννοια, ὡς ἔννοια, δὲν εἶναι στοχαστὴ σὰ νὰ εἶχε ἡ ἴδια μέσα της ἄπειρο πλῆθος εἰκόνες. Ὡς τόσο ἔτσι τονὲ στοχαζόμεστε τὸ Χῶρο (γιατὶ ὅλα τὰ μέρη ἴσαμε τὸ ἄπειρο ὑπάρ-

χουνε σύγκαιρα). Λοιπόν ἡ ἀρχικὴ εἰκόνα Χώρου εἶναι ἐνόραση ἀπὸ τὰ πρὶν κι ὄχι ἔννοια.

ῥΥπερβατικὸς σαφηνισμὸς τῆς ἔννοιας τοῦ Χώρου.

Μὲ ὑπερβατικὸ σαφηνισμὸ ἐννοοῦμε τὸ νὰ ξηγοῦμε κάποια ἔννοια ὡς ἀξίωμα ἀπ' ὅπου εἶναι θεωρήσιμο τὸ μπορετὸ ἄλλων συνθετικῶν γνωρισμῶν ἀπὸ τὰ πρὶν. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ μᾶς χρειάζεται 1) τέτοιοι γνωρισμοὶ νὰ πηγάζουν ἀληθινὰ ἀπὸ τὴ δοσμένη ἔννοια, καὶ 2) αὐτοὶ οἱ γνωρισμοὶ νὰ εἶναι μπορετοὶ μονάχα μὲ τὴν προϋπόθεση ὠρισμένου τρόπου, ξηγηματικοῦ αὐτῆς τῆς ἔννοιας.

Ἡ Γεωμετρία εἶναι ἐπιστήμη προσδιοριστικὴ — συνθετικὰ, κι ὡς τόσο ἀπὸ τὰ πρὶν — τῶν προσόντων τοῦ Χώρου. Τί πρέπει νὰ ᾔναι λοιπόν ἡ εἰκόνα τοῦ Χώρου ὥστε νὰ μπορῇ νὰ ὑπάρξῃ τέτοιος τοῦ γνωρισμὸς; Πρέπει ἀρχικὰ νὰ ᾔναι ἐνορατικὴ, γιατί ἀδύνατο ἀπὸ ἀπλὴ ἔννοια νὰ βγάλῃς πρόταση πού περνᾷ τὴν ἔννοια — πρᾶμα ὡς τόσο πού βλέπουμε στὴ Γεωμετρία. Ἡ ἐνόραση ὅμως αὐτὴ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀπὸ τὰ πρὶν, δηλαδὴ νὰ βρίσκεται μέσα μας προτοῦ νοηθῇ κάποιο ἀντικείμενο, ἄρα πρέπει νὰ εἶναι ἄδολη κι ὄχι ἐμπειρικὴ. Γιατὶ κάθε γεωμετρικὴ πρόταση εἶναι ἀποδεικτικὴ, δηλαδὴ ἀχώριστη ἀπὸ τὸ συνειδότε τῆς ἀναγκαιοσύνης της, ὅπως, ἂς ποῦμε, ἡ πρόταση « ὁ Χῶρος ἔχει μονάχα τρία μέτρα »· καὶ τέτοια πρόταση δὲ γίνεται νὰ εἶναι ἐμπειρικὸς συλλογισμὸς, μήτε ἐμπειρικοῦ συλλογισμοῦ συμπέρασμα.

Πῶς γίνεται λοιπόν ἐξωτερικὴ ἐνόραση νὰ βρίσκεται μέσα στὸ νοῦ πρὶν ἀπὸ τὰ ἴδια τ' ἀντικείμενα, κ' ἡ ἔννοιά τους νὰ εἶναι μέσα της προσδιορισμένη ἀπὸ τὰ

πρὶν; Ὅλοφάνερα ὅχι ἀλλιῶς παρ' ἂν εἶναι ριζωμένη μέσα στὸ ὑποκείμενο, καὶ σὲ τίποτα ἄλλο, ὡς τυπικὴ τοῦ ιδιωσύνη τοῦ νὰ ἐπιρρεάζεται ἀπὸ ἀντικείμενα κ' ἔτσι νὰ δέχεται ἅμεσῇ τοὺς εἰκόνα, δηλαδὴ ἐνόραση, λοιπὸν ὡς τύπος καθόλου τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθησης. Μονάχα λοιπὸν ὅπως τὸ ξηγοῦμε μεῖς καταλαβαίνει τὸ μπορετὸ τῆς Γεωμετρίας ὡς συνθετικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὰ πρὶν. Κάθε ἄλλη ξήγηση ποὺ παραβλέπει τὸ μπορετὸ τέτοιας ἐπιστήμης, ἄσφαλτα μ' αὐτὸ τὸ σημάδι ξεχωρίζεται ἀπὸ τὴ δική μας, κι ἄς τῆς μοιάζει κάπως φαινομενικά.

Πορίσματα τῶν παραπάνω ἐννοιῶν.

α) Ὁ Χῶρος δὲν παρὰσταίνει ιδιωσύνη πραγμάτων, μήτε μονάχων τοὺς μήτε στὴν ἀναφορά τοὺς ἐνὸς πρὸς ἄλλο, δηλαδὴ δὲν παρὰσταίνει προσδιορισμὸ ἀχώριστο ἀπὸ τ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθ'αυτὰ καὶ ποὺ θὰ τοὺς μείνῃ ἀκόμα κι ἂν ἀφαιρεθοῦν ὅλοι οἱ ὑποκειμενικοὶ ὅροι τῆς ἐνόρασης. Γιατὶ μήτε ἀπόλυτοι μήτε ἀναφορικοὶ προσδιορισμοὶ πραγμάτων δὲν εἶναι ἐνοράσιμοι πρὶν ὑπάρξουν τὰ πράγματα, λοιπὸν δὲν εἶναι ἐνοράσιμοι ἀπὸ τὰ πρὶν.

β) Ὁ Χῶρος δὲν εἶναι παρὰ τύπος κάθε φαινομένου τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθησης· εἶναι δηλαδὴ ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς αἰσθητοσύνης μας ποὺ δίχως τοῦ ἐξωτερικῆς ἐνόρασης ἀδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ τώρα, ἅμα συλλογιστοῦμε πῶς τὸ δεχτικὸ τοῦ ὑποκειμένου τοῦ νὰ ἐπιρρεάζεται ἀπὸ ἀντικείμενα ἔρχεται ἀναγκαστικὰ πρὶν κάθε ἐνόρασή τοὺς, βλέπουμε πῶς γίνεται κι ὁ τύπος κάθε φαινομένου εἶναι δοσμένος τοῦ νοῦ πρὶν κάθε ἐννοια, λοιπὸν δοσμένος ἀπὸ τὰ πρὶν, καὶ πῶς «ὡς ἄδολη ἐνόραση προσδιοριστικὴ ὅλων τῶν ἀντικείμενων» μπο-

ρεῖ πρὶν ἀπὸ κάθε πείρα νὰ κλείνῃ μέσα του ἀρχὲς ποὺ κυβερνοῦν τὶς ἀναφορὲς τους.

Ἔτσι λοιπὸν ὡς ἄνθρωποι θεωρῶντας τα μονάχα γίνεται νὰ μιλοῦμε γιὰ Χῶρο, γι' ἀντικείμενα μὲ μέτρα κ.τ.λ. Ἀφαίρεσε τὸν ὑποκειμενικὸ ὅρο τὸν ἀπαραίτητο τοῦ νὰ δεχτοῦμε ἐξωτερικὴ ἐνόραση — δηλαδὴ ὅσο ἐμεῖς εἴμαστε ἐπιρρεασμένοι ἀπὸ τ' ἀντικείμενα — καὶ τότες τοῦ χώρου ἢ εἰκόνα δὲ σημαίνει τίποτα. Γιατὶ αὐτὸ τὸ κατηγορούμενο ὡς ἐκεῖ μονάχα ταιριάζει στ' ἀντικείμενα, ὅσο μᾶς φανερώνεται ἐμᾶς, δηλαδὴ ὅσο εἶναι ἀντικείμενα τῆς αἰσθητοσύνης μας. Ὁ μόνιμος τύπος αὐτοῦ τοῦ δεχτικοῦ ποὺ λέγεται αἰσθητοσύνη εἶναι ἀναγκαῖος ὅρος κάθε ἀναφορᾶς τῶν ἀντικείμενων ὅπως παρουσιάζονται ἐχτὸς μας· ἀφαίρεσέ τα, καὶ τότες μένει ἄδολη ἐνόραση μὲ τὸ ἔννοια Χῶρος. Ἐπειδὴ οἱ ὑποκειμενικοὶ ὅροι τῆς αἰσθητοσύνης μας δὲ γίνεται νὰ θεωρηθοῦν ὅροι τοῦ μέρους τῶν πραγμάτων παρὰ μονάχα τοῦ τρόπου ποὺ ἐμᾶς μᾶς παρουσιάζονται, θὰ ποῦμε ἀληθινὰ πὼς ὁ Χῶρος ζῶναι κάθε πρᾶμα ποὺ μᾶς παρουσιάζεται ἐξωτερικὰ, ὅχι ὅμως ὅλα τὰ πράματα αὐτὰ καθ'αυτὰ, εἴτε τὰ ἐνοράμε εἴτε ὅχι, εἴτε ἐμεῖς εἴτε ἄλλο ὑποκείμενο. Γιατὶ ἀδύνατο νὰ κρίνουμε ἐνόραση ἄλλων ὄντων λογικῶν, ἃ δηλαδὴ εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἐκείνους ὅρους ποὺ περιορίζουν τὴ δική μας καὶ ποὺ τὸ κῦρὸς τους ἐμᾶς μᾶς εἶναι καθολικόν. Ἄ σὲ ὑποκειμενικὴ ἔννοια προσθέσω περιορισμὸ συλλογισμοῦ, τότες ὁ συλλογισμὸς κερδίζει ἀπόλυτο κῦρος. Ἡ πρόταση «ὅλα τὰ πράματα εἶναι δίπλα μέσα στὸ Χῶρο» ἔχει κῦρος ἃ μοναχὰ τὴν πάρης μὲ τὸν περιορισμὸ πὼς εἶναι ἀντικείμενα τῆς αἰσθητῆς μας ἐνόρασης. Ἄν προσθέσω αὐτὸ τὸν περιορισμὸ στὴν ἔννοιά μου καὶ πῶ «ὅλα τὰ πράματα, ὡς ἐξωτερικὰ

φαινόμενα, βρίσκονται δίπλα μέσα στο Χώρο», τότες ὁ κανόνας μου κερδίζει καθολικὸν κι ἀπεριόριστο κύρος. Ἡ μελέτη μας λοιπὸν διδάσκει τὸ πραγματικὸν (δηλαδή τὸ ἀντικειμενικὸν) κύρος τοῦ Χώρου ὡς πρὸς ὅ,τι μᾶς παρουσιάζεται ἐξωτερικὰ ὡς ἀντικείμενον· διδάσκει ὅμως ἀντάμα καὶ τὸ ἰδεατὸ τοῦ Χώρου ὡς πρὸς τὰ πράγματα ὅταν ὁ λογισμὸς μας τὰ λογαριάζει αὐτὰ καθαυτὰ, δηλαδή ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ φυσικὰ τῆς αἰσθητοσύνης μας. Ὑποστηρίζουμε λοιπὸν τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικάδα τοῦ Χώρου (ὡς πρὸς κάθε ἐξωτερικὴν πείρα ποὺ γίνεται), σύγκαιρα ὅμως καὶ τὸ ὑπερβατικὸ ἰδεατὸ του· δηλαδή λέμε πὼς ὁ Χῶρος δὲν εἶναι τίποτα ἅμα βγάλης τὸν ὅρο τοῦ μπορετοῦ κάθε πείρας καὶ τὸν παραδεχτῆς ὡς κάτι ὅπου ἀπόλυτα βασιλεύεται κάθε πρᾶμα αὐτὸ καθαυτό.

Ἐξὸν ὁ Χῶρος, ἄλλη ὑποκειμενικὴ εἰκόνα ἀναφερμένη σὲ κάτι ἐξωτερικόν, καὶ τέτοια ποὺ νὰ τὴν πῆς ἀντικειμενικὴ ἀπὸ τὰ πρῶτα, δὲν ὑπάρχει. Γιατὶ ἀπὸ καμμιὰ τους δὲ βγαίνει συνθετικὴ πρόταση ἀπὸ τὰ πρῶτα ὅπως ἀπὸ τὴν ἐνόραση τοῦ Χώρου. Καὶ λοιπὸν, μιλῶντας σωστὰ, δὲν ἔχουμε δικὰ τους τίποτα ἰδεατὸ, ἀν καὶ μοιάζουνε μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Χώρου κατὰ τοῦτο, πὼς δηλαδή ἀνήκουνε στὴν ὑποκειμενικὴ μονάχα ἰδιωσύνη τῆς αἰσθητοσύνης, ὅπως, ἄς ποῦμε, τῆς ὁρασης, ἀκουῆς κι ἀφῆς, μὲ τὸ μέσο τῶν αἰσθημάτων χρωμάτων, ἡχῶν, ζέστας. Ὄντας ὅμως ὅλα αὐτὰ τίποτα ἄλλο παρὰ αἰσθήματα, δὲ μᾶς βοηθᾶνε μονάχα τους νὰ γνωρίσουμε κανένα ἀντικείμενον, καὶ μάλιστα νὰ τὸ γνωρίσουμε ἀπὸ τὰ πρῶτα.

Σκοπὸς τοῦ ὅ,τι εἶπαμε τωραδὰ δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ τὸ νὰ μὴ φανταστῇ κανεὶς πὼς τὸ ἰδεατὸ τοῦ Χώρου σαφηνίζεται μὲ παραδείγματα δλότελα λειψά, γιατί χρῶμα, οὐσία, καὶ τὰ τέτοια δὲν πρέπει ἀληθινὰ νὰ θεωρηθοῦν προσόντα τῶν πραγμάτων παρὰ ὑποκειμε-

νικῆς ἀλλαγῆς, ποὺ ἴσως κιόλας εἶναι ἀλλοιωτικὲς κατὰ τὸν ἄνθρωπο. Γιατὶ ἐδῶ ὅ,τι ἀρχικὰ δὲν εἶναι παρ' ἀπλὸ φαινόμενο, ὅπως, ἄς ποῦμε, τραντάφυλλο, ἢ ἐμπειρικὴ διάνοια τὸ λογαριάζει αὐτὸ καθαυτὸ ὡς πρᾶμα, ἐνῶ ὡς πρὸς τὸ χρῶμά του ἴσως φαίνεται ἀλλοιωτικο σ' ἄλλα μάτια. Ἰσα ἴσα ἡ ὑπερβατικὴ ἔννοια κάθε φαινόμενου μέσα στὸ Χῶρο εἶναι κριτικὸ σημάδι πὼς μήτε ἀπ' ὅσα βλέπουμε μέσα στὸ Χῶρο τίποτα δὲν εἶναι αὐτὸ καθαυτὸ πρᾶμα, μήτε εἶναι ὁ Χῶρος τύπος τῶν πραγμάτων ποὺ τοὺς ἀνήκει σ' αὐτὰ καθαυτά, παρὰ πὼς τ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτά δὲ μᾶς εἶναι ὁλότελα γνωστὰ, καὶ πὼς ὅσα λέμε ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ μοναχὰ εἰκόνες τῆς αἰσθητοσύνης, ποὺ τύπος τοὺς εἶναι ὁ Χῶρος καὶ ποὺ τ' ἀληθινὸ τοὺς ἀνταπόκρισμα, δηλαδὴ τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτὸ, μήτε μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τίς εἰκόνες ἔχεινε, μήτε γνωρίσιμο, καὶ ποὺ μάλιστα μήτε φαντίζει ἡ καθημερινή μας πείρα νὰ τὸ μάθῃ.

ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κ Α Ι Ρ Ο Σ

Μεταφυσικὸς σαφηνισμὸς τῆς ἔννοιας τοῦ Καιροῦ.

1. Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ ἔννοια ποὺ βγαίνει ἀπὸ πείρα, γιατί μήτε συνύπαρξη εἶναι νοητὴ μήτε διαδοχὴ, ἂν ἡ εἰκόνα τοῦ Καιροῦ δὲ μᾶς εἶναι δοσμένη ἀπὸ τὰ πρὶν. Μονάχα ἂν παραδεχτῆς τέτοια εἰκόνα

ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένη, μπορεῖς καὶ φαντάζεσαι πὺς κάτι τυχαίνει σύγκαιρα ἢ διαδοχικά.

2. Ὁ Καιρὸς εἶναι ἀναγκαῖα εἰκόνα ὅπου βασίζεται κάθε ἐνόραση. Ἀδύνατο ν' ἀφαιρεθῇ ὁ Καιρὸς ἀπὸ τὰ φαινόμενα καθόλου, ἂν κ' εὐκόλα ἀφαιρεῖς τὰ φαινόμενα ἀπὸ τὸν Καιρό. Λοιπὸν ὁ Καιρὸς εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένος. Μὲ Καιρὸ μοναχὰ εἶναι μπορετὴ τῶν φαινόμενων ἢ πραγματικάδα. Ὅλα τὰ φαινόμενα γίνεται ν' ἀφανιστοῦν, ὁ Καιρὸς ὅμως ὁ ἴδιος (ὡς γενικὸς ὅρος τοῦ μπορετοῦ τους) δὲν καταστρέφεται.

3. Σ' αὐτὴν τὴν ἀπὸ τὰ πρὶν ἀναγκαιουσύνῃ τοῦ Καιροῦ βασίζεται καὶ τὸ πὺς εἶναι μπορετὲς ἀποδεικτικές ἀρχές τῶν ἀναφορῶν τοῦ Καιροῦ, ἢ χρονικά ἀξιώματα καθόλου. Παράδειγμα. Ὁ Καιρὸς ἔχει μονάχα ἓνα μέτρο, ἢ, διαφορετικοὶ Καιροὶ δὲν εἶναι σύγκαιροι παρὰ διαδοχικοὶ (ὅπως διαφορετικοὶ Χῶροι δὲν εἶναι ποτὲς διαδοχικοὶ παρὰ σύγκαιροι). Τέτοιες ἀρχές δὲ βγαίνουν ἀπὸ τὴν πείρα, γιὰτὶ ἡ πείρα μὴτε δίνει σωστὴ καθολικάδα μὴτε ἀποδεικτικὴ βεβαιουσύνῃ. Τὸ πολὺ πολὺ νὰ πῇς « ἔτσι μᾶς διδάσκει ἡ πείρα », ὅχι ὅμως « ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι ». Αὐτὲς οἱ ἀρχές ἔχουν κύρος ὡς κανόνες ποὺ δίχως τους δὲ γίνεται μὴτε πείρα· μᾶς διδάσκουν πρὶν ἀπὸ τὴν πείρα κι ὅχι μὲ τὸ μέσο της.

4. Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι ἀσυνάρτητη, ἢ, ὅπως τὴ λένε, γενικὴ ἔννοια, παρ' ἄδολος τύπος αἰσθητῆς ἐνόρασης. Διαφορετικοὶ Καιροὶ δὲν εἶναι παρὰ μέρη ἐνὸς τοῦ ἴδιου πάντα Καιροῦ. Τὴν εἰκόνα ὅμως ποὺ μᾶς τὴν προξενεῖ ἓνα μοναχὸ ἀντικείμενο τὴ λέμε ἐνόραση. Καὶ τὸ ἀξιῶμα ἀκόμα πὺς διαφορετικοὶ Καιροὶ δὲ συνυπάρχουν δὲ βγαίνει ἀπὸ γενικὴ ἔννοια. Τέτοιο ἀξιῶμα εἶναι συνθετικὸ καὶ δὲν πηγάζει ἀπὸ ἔννοιες μονάχα.

Βρίσκεται λοιπὸν ἄμεσα μέσα στὴν ἐνόραση καὶ στὴν εἰκόνα τοῦ Καιροῦ.

5. Πὼς ὁ Καιρὸς εἶναι ἄπειρος δὲ σημαίνει ἄλλο παρὰ πὼς ὠρισμένο χρονικὸ ποσὸ δὲ γίνεται ἄλλιωὺς παρὰ μὲ περιορισμοὺς ἑνὸς καὶ μοναχοῦ Καιροῦ, θεμέλιου ὅλων τῶν Καιρῶν. Ἄρα ἡ ἀρχικὴ εἰκόνα Καιρὸς πρέπει νὰ μᾶς δόθηκε ὡς ἀπεριόριστη. Ὅταν ὅμως τὰ μέρη τὰ ἴδια κάποιου ἀντικείμενου, ὅπως καὶ κάθε του ποσὸ, δὲν τὰ φανταζόμαστε ἄλλιωὺς προσδιορισμένα παρὰ περιορίζοντας τὸ ὅλο, τότες ἀδύνατο ἡ ὀλικὴ εἰκόνα νὰ δόθηκε μέσο ἔννοιας (γιατὶ τῆς ἔννοιας οἱ μερικὲς εἰκόνες ἔρχονται πρῶτα), παρὰ πρέπει νὰ βασίζεται σὲ ἄμεση ἐνόραση.

Ὑπερβατικὸς σαφηνισμὸς τῆς ἔννοιας τοῦ Καιροῦ.

Ἄς εἶναι ὁ ἀναγνώστης ὅσα εἶπα παραπάνω, ὅπου, κοντολογῶντας, ὅτι εἶναι κυριαρχικὰ ὑπερβατικὸ τὸ καταχώρισα στὸ κεφάλαιο τοῦ Μεταφυσικοῦ Σαφηνισμού. Ἐδῶ προσθέτω ἀκόμα πὼς ἡ ἔννοια ἀλλαγῆς, καὶ μαζί της ἡ ἔννοια κίνησης (ὡς ἀλλαξοτοπιᾶς), δὲν εἶναι μπορετὴ παρὰ μὲ τὸ μέσο εἰκόνας Καιροῦ, καὶ μονάχα ἐντὸς της, καὶ πὼς ἂν αὐτὴ ἡ εἰκόνα δὲν εἶταν ἐνορατικὴ (ἐσωτερικὴ) ἀπὸ τὰ πρὶν, καμμιά ἔννοια, πὲς ὅποια θέλεις, δὲ θὰ μᾶς ξηγοῦσε πὼς γίνεται νὰ ὑπάρχη ἀλλαγὴ, δηλαδὴ ὁ δεσμὸς δύο ἀντιφατικῶν κατηγορούμενων σ' ἓνα καὶ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο (τὸ νὰ βρῖσκεται, ἅς ποῦμε, καὶ τὸ νὰ μὴ βρῖσκεται σ' ἓναν καὶ τὸν ἴδιο τόπο τὸ ἴδιο κι ἀπαράλλαχτο πρᾶμα). Μονάχα μέσα στὸν Καιρὸ γίνεται νὰ δοῦμε καὶ τοὺς δυὸ αὐτοὺς ἀντιφατικοὺς προσδιορισμοὺς στὸ ἴδιο πρᾶμα, δηλαδὴ διαδοχικά. Λοιπὸν ἡ ἔννοια τοῦ Καιροῦ ξηγᾷ τὸ κατορ-

θωτὸ ὅσων συνθετικῶν γνωρισμῶν ἀπὸ τὰ πρὶν παρουσιάζει ἡ γενικὴ κινητολογία ἢ τόσο πλούσια σὲ τέτοιους γνωρισμούς.

Πορίσματα τῶν παραπάνω ἐννοιῶν.

α) Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι κάτι ἰδιοὑπαρχτο ἢ ἐνύπαρχτο στὰ πράγματα ὡς προσδιορισμὸς ἀντικειμενικὸς, κάτι δηλαδὴ ποὺ μένει ἀφοῦ ἀφαιρεθῇ κάθε ὑποκειμενικὸς ὅρος ἐνόρασής τους. Γιατὶ ἂν τὸ πρῶτο, τότες καταντᾷ σὲ κάτι ποὺ δέχως νὰ εἶναι πραγματικὸ ἀντικείμενο εἶναι ὡς τόσο πραγματικό. Ἄν τὸ δεύτερο, τότες ἀδύνατο, ὄντας προσδιορισμὸς ἢ ρυθμὸς στὰ πράγματα τὰ ἴδια, νὰ ἔρχεται πρὶν τ' ἀντικείμενα ὡς ὅρος τους καὶ νὰ γνωρίζεται κ' ἐνοράται ἀπὸ τὰ πρὶν μὲ τὸ μέσο συνθετικῶν ἀξιωματίων. Ὡς τόσο γίνεται τοῦτο ἀξιόλογα ἂν ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι παρὰ ὑποκειμενικὸς ὅρος τοῦ νὰ γεννηθῇ μέσα μας ἐνόραση. Γιατὶ τότες μπορεῖ αὐτὸς ὁ τύπος ἐσωτερικῆς ἐνόρασης νὰ εἰκονιστῇ πρὶν τ' ἀντικείμενα, ἄρα ἀπὸ τὰ πρὶν.

β) Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τύπος τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθησης, δηλαδὴ τῆς ἐνόρασης τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς μας κατάστασης. Γιατὶ δὲν μπορεῖ ὁ Καιρὸς νὰ εἶναι προσδιορισμὸς τῶν ἐξωτερικῶν φαινόμενων· δὲν ἀναφέρεται μήτε σὲ μορφὴ μήτε σὲ θέση, κ.τ.λ. Προσδιορίζει τὴ συναρμολογῇ τῶν εἰκόνων στὴν ἐσωτερικὴ μας κατάσταση. Κ' ἴσα ἴσα ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ ἐνόραση δὲ μᾶς προμηθεύει καμμιὰ μορφὴ, πασκίζουμε τὸ ἄδειο αὐτὸ νὰ τὸ γιομίσουμε μὲ ἀναλογίες, καὶ τὸ χρονοπάτι τὸ φανταζόμαστε ξακολουθητικὴ ὡς τὸ ἄπειρο γραμμὴ ὅπου τὸ πολύμορφο εἶναι σειρὰ μ' ἓνα μοναχὸ μέτρο, κι ἀπὸ τῆς γραμμῆς αὐτῆς

τὰ προσόντα κάνουμε συμπερασμοὺς ὡς πρὸς ὅλα τὰ προσόντα τοῦ Καιροῦ, μὲ μιὰ ἐξαίρεση, δηλαδή πὼς τὰ μέρη τῆς γραμμῆς εἶναι σύγκαιρα, ἐνῶ τοῦ Καιροῦ εἶναι διαδοχικά. Ἐδῶ γίνεται κιόλας ξάστερο πὼς κ' ἡ ἴδια ἡ εἰκόνα τοῦ Καιροῦ εἶναι ἐνόραση, γιατί κάθε του συναρμολογὴ εἶναι παραστήσιμη μ' ἐξωτερικὴ ἐνόραση.

γ) Ὁ Καιρὸς εἶναι ὁ ἀπὸ τὰ πρὶν τύπος ὅποιου θέλεις φαινόμενου. Ὁ Χῶρος, ὄντας ἄδολος τύπος κάθε ἐξωτερικῆς ἐνόρασης, ὡς ἀπὸ τὰ πρὶν ὅρος περιορίζεται σ' ἐξωτερικὰ μονάχα φαινόμενα. Ἀντίθετα ὅμως ὅλες οἱ εἰκόνες, εἴτε ἐξωτερικὰ πράγματα ἔχουν ἀντικείμενά τους εἴτε ὄχι, ὄντας προσδιορισμοὶ τοῦ νοῦ εἶναι αὐτὲς καθαυτὲς τῆς ἐσωτερικῆς μας κατάστασης· κ' ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ μας κατάσταση καταλογίζεται στοὺς τυπικοὺς ὅρους τῆς ἐσωτερικῆς ἐνόρασης, ἄρα τοῦ Καιροῦ, γιὰ τοῦτο ὁ Καιρὸς εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν ὅρος κάθε φαινόμενου ἀνεξάρτητα, καὶ λοιπὸν ἁπλὸς ὅρος τῶν ἐσωτερικῶν φαινόμενων (τῆς ψυχῆς μας), κ' ἔτσι μάλιστα ἔμμεσα καὶ τῶν ἐξωτερικῶν. Ἄν μπορῶ νὰ πῶ ἀπὸ τὰ πρὶν πὼς κάθε ἐξωτερικὸ φαινόμενο εἶναι μέσα σὲ Χῶρο κι ἀπὸ τὰ πρὶν προσδιορισμένο σύμφωνα μὲ τὶς ἀναφορὰς τοῦ Χώρου, τότες, κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, μπορῶ καὶ νὰ πῶ καθόλου πὼς κάθε ἀνεξάρτητα φαινόμενο, δηλαδή κάθε ἀντικείμενο τῆς αἰσθήσεως, εἶναι μέσα σὲ Καιρὸ καὶ βρίσκεται ἀναγκαστικὰ σὲ χρονικὴ συναρμολογὴ.

Ἄν παραιτήσουμε τὸ δικό μας τρόπο τοῦ νὰ ἐνορᾶμε τοὺς ἑαυτοὺς μας ἐσωτερικὰ καὶ τοῦ νὰ περιλαβαίνουμε μὲ τὸ μέσο αὐτῆς τῆς ἐνόρασης μέσα στὸ εἰκονιστικὸ μας κάθε ἐξωτερικὴ ἐνόραση, ἂν ἄρα πάρουμε τ' ἀντικείμενα ὅπως εἶναι καὶ βρίσκονται, τότες ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι τίποτα. Ὁ Καιρὸς ἔχει κύρος ὡς

πρὸς τὰ φαινόμενα μονάχα, γιατί κι αὐτὰ τὰ ἴδια εἶναι δὰ πράματα ποὺ δεχόμεστε ὡς αἰσθητικά μας ἀντικείμενα. Παύει ὁμως ὁ ἀντικειμενισμός του ἂν ἀφαιρέσης τὸν αἰσθητικὸν χαραχτήρα κάθε μας ἐνόρασης, ἄρα τὸ δικό μας τὸν τρόπο εἰκονισμού, κι ἂ μιλεῖς γιὰ πράματα στὸ γενικό. Ὁ Καιρὸς λοιπὸν δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς δικῆς μας (ἀνθρώπινης) ἐνόρασης (ποὺ πάντα εἶναι αἰσθητὴ, ὅσο δηλαδὴ τ' ἀντικείμενα ἐπιρρεάζουν ἐμᾶς). αὐτὸς καθ'αυτὸς, χωρία ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο, δὲν εἶναι τίποτα. Κι ὡς τόσο, ὡς πρὸς ὅλα τὰ φαινόμενα, ἄρα ὡς πρὸς ὅλα τὰ πράματα ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἡ πείρα, ὁ Καιρὸς εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀντικειμενικός. Δὲν μπορῶ νὰ πῶ ὅλα τὰ πράματα εἶναι μέσα σὲ Καιρὸ, γιατί ἀπὸ τῆς γενικῆς ἐννοια πρᾶμα λείπει κάθε εἶδος ἐνόραση, ἐνῶ ἐνόραση εἶναι ὁ καθαυτὸς ὅρος τοῦ νὰ πηγαίνει ὁ Καιρὸς στὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων. Ἄν τώρα προστεθῇ αὐτὸς ὁ ὅρος στὴν ἐννοια καὶ πῆς πῶς ὅλα τὰ πράματα ὡς φαινόμενα (ὡς ἀντικείμενα αἰσθητῆς ἐνόρασης) εἶναι μέσα σὲ Καιρὸ, τότες τὸ αξίωμα ἐκεῖνο ἔχει ὅλο τὸ ἀντικειμενικὸ του κύρος κι ἀπὸ τὰ πρὶν καθολικάδα.

Ὅτι ὑποστηρίζουμε λοιπὸν εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικάδα τοῦ Καιροῦ, δηλαδὴ τὸ ἀντικειμενικὸ του κύρος ὡς πρὸς ὅσα ἀντικείμενα κι ἂν παρουσιάζονται στὴν αἴσθησή μας. Κ' ἐπειδὴ ἡ ἐνόρασή μας εἶναι πάντα αἰσθητὴ, ἀδύνατο νὰ μᾶς παρουσιάσῃ ποτές ἡ πείρα ἀντικείμενο ἀνεξάρτητο ἀπὸ χρονικὸ ὅρο. Κι ἀντίθετα δὲν παραδεχόμεστε τοῦ Καιροῦ καμμιά ἀπόλυτη πραγματικάδα, δὲν παραδεχόμεστε δηλαδὴ πῶς αὐτὸς καθ'αυτὸς, δίχως νὰ λογαριάσουμε τὸν τύπο τῆς αἰσθητῆς μας κατάστασης, εἶναι ὅρος ἢ προσόντο ἐνύπαρχτο στὰ πράματα, γιατί ἀδύνατο κανένα προσόντο τῶν πραγμά-

των αὐτῶν καθαρῶν νὰ μᾶς δοθῇ ποτὲς μὲ τὸ μέσο τῆς αἴσθησης. Αὐτὸ δὰ κάνει τὸ ὑπερβατικὰ ἰδεατὸ τοῦ Καιροῦ, ποὺ δὲν εἶναι τίποτα ἃ λείφουν οἱ ὑποκειμενικοὶ ὅροι τῆς αἰσθητῆς μας ἐνόρασης, καὶ μήτε ὡς αὐτοῦπαρχτος μήτε ὡς ἐνύπαρχτος δὲν εἶναι καταλογίσιμος στ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαρὰ (ἀποσπασμένα ἀπὸ τὴν ἐνόρασή μας). Δὲν πρέπει ὅμως αὐτὸ τὸ ἰδεατὸ τοῦ Καιροῦ, ὅπως μήτε τοῦ Χώρου, νὰ τὸ ἀνακατώνουμε μὲ τὶς αἰσθηματικές μας ἀπάτες, γιατί, ὡς πρὸς αὐτὲς, τὸ φαινόμενο μὲ τ' ἀχώριστά του κατηγορούμενα τὸ ὑποθέτουμε μὲ ἀντικειμενικὴ πραγματικάδα, ἐνῶ ἐδῶ ὁλότελα τοῦ λείπει, ἐξδὸν ὡς ὅσο μοναχὰ εἶναι ἐμπειρικὴ κι ὄχι ἀλλιῶς, δηλαδὴ ὡς ὅσο τὸ ἀντικείμενο τὸ θεωρεῖ φαινόμενο μονάχα. Ὡς πρὸς αὐτὸ δὲς ὅσα εἶπαμε παραπάνω στὸ Πρῶτο Μέρα (Χῶρος).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ *Σηγηματικά*

ΑΘΗΝΩΝ

Αὐτὴ μου τὴ θεωρία ποὺ ἀναγνωρίζει τοῦ Καιροῦ ἐμπειρικὴ πραγματικάδα, ποὺ ὅμως δὲν τοῦ τὴν παραδέχεται ἀπόλυτη κ' ὑπερβατικὴ, μοῦ τὴν πολεμοῦν ἄθρῳποι σοφοὶ τόσο ὁμόφωνα, ποὺ συμπεραίνω φυσικὰ θὰ τὴν πολεμήσῃ καὶ κάθε ἄθρῳπος ἀσυνείθιστος σὲ τέτοιες μελέτες. Τὸ ἐπιχειρήμά τους εἶναι τοῦτο. Κάθε ἀλλαγὴ, λένε, εἶναι πραγματικὴ (καὶ τὸ ἀποδείχνει ἡ ἀλλαγὴ τῶν εἰκόνων μας τῶν ἰδίων, ἀκόμα κι ἃ δὲν παραδεχτῆς μήτε ἐξωτερικὰ φαινόμενα μήτε ἀλλαγές τους). Ἀλλαγές ὅμως γίνονται μονάχα σὲ Καιρὸ· ἄρα ὁ Καιρὸς εἶναι κάτι πραγματικό. Εὐκόλα ἀπαντῶ. Παραδέχομαι, ἂς εἶναι, τὸ ἐπιχειρήμά τους. Ὁ Καιρὸς δὲχῶς ἄλλο εἶναι κάτι πραγματικό. Εἶναι δηλαδὴ ὁ πραγματικὸς τύπος τῆς ἐσωτερικῆς μας ἐνόρασης. Λοιπὸν εἶναι ὑποκειμενικὰ πραγματικὸς ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πεῖρα·

δηλαδή τὴν εἰκόνα τοῦ Καιροῦ καὶ τῶν δικῶν μου προσδιορισμῶν μέσα σὲ Καιρὸ τὴν ἔχω ἀληθινά. Πρέπει νὰ θεωρηθῇ λοιπὸν ὁ Καιρὸςπραματικὸς ὅχι ὡς ἀντικείμενο παρὰ ὡς εἰκονισμὸς τοῦ ἐγὼ τοῦ ἴδιου ὡς ἀντικείμενου. Ἄν ὅμως ἢ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἢ ἄλλο ὦντο μὲ θεωροῦσε δίχως αὐτὸ τὸν ὅρο τῆς αἰσθητοσύνης, τότες ἴσα ἴσα αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ προσδιορισμοί, ποὺ τῶρα τοὺς φανταζόμαστε ἀλλαγές, θὰ μᾶς ἔδιναν εἶδος γνωρισμὸ ὅπου ἢ εἰκόνα τοῦ Καιροῦ, ἄρα καὶ τῆς ἀλλαγῆς, δὲ θὰ παρουσιάζουνταν ὁλότελα. Μένει λοιπὸν ἡ ἐμπειρικὴ τουπραματικάδα ὡς ὅρος κάθε μας πείρας, ἐνῶ ἀπόλυτηπραματικάδα Καιροῦ, σύμφωνα μὲ ὅσα εἶπαμε, εἶναι ἀπαράδεχτη. Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι παρὰ ὁ τύπος τῆς ἐσωτερικῆς μας ἐνόρασης¹. Ἀφαίρεσέ του τὸ δικό μας τὸν ὅρο τῆς αἰσθητοσύνης, καὶ πάει, ἡ ἐννοια τοῦ Καιροῦ γίνεται ἄφαντη, γιὰτὶ δὲ προΐσχεται στ' ἀντικείμενα τὰ ἴδια παρὰ στὰ ὑποκείμενα ποὺ τὰ θεωρεῖ.

Ὁ λόγος ὅμως αὐτῆς τῆς τόσο ὁμόφωνης ἀντιλογίας ποὺ γίνεται κι ἀπὸ ἀθρώπους μὲ δίχως κανένα καθαρὸ ἐπιχείρημα νὰ πολεμήσουν τὴ θεωρίαν τῆς ἰδεατοσύνης τοῦ Χώρου, εἶναι αὐτός. Ἐλπίδα δὲν εἶχανε τὴν ἀπόλυτη ὑπαρξὴ τοῦ Χώρου νὰ τὴν ξαστερώσουν ἀποδειχτικά, γιὰτὶ τοὺς ἀντιστέκει ἡ θεωρία τοῦ ἰδεατισμοῦ ποὺ διδάσκει πὼς ἡπραματικάδα ἐξωτερικῶν ἀντικείμενων δὲ σηκώνει σφιχτὴ ἀπόδειξη, ἐνῶ ἀντίθετα τὴνπραματικάδα τοῦ ἀντικείμενου τῆς ἐσωτερικῆς μας αἰσθησης (ἐμένα τοῦ ἴδιου καὶ τῆς κατάστασής

¹ Μπορῶ βέβαια νὰ πῶ πὼς οἱ εἰκόνες μου εἶναι διαδοχικές· αὐτὸ ὅμως σημαίνει μονάχα πὼς τις νοιώθω σὲ χρονοσειρά, δηλαδή σύμφωνα μὲ τὸν τύπο τῆς ἐσωτερικῆς μου αἰσθησης. Ὁ Καιρὸς αὐτὸς καθ'αυτὸς δὲν εἶναι λοιπὸν τίποτα, μῆτε εἶναι προσδιορισμὸς ἀντικειμενικὰ ἐνυπαρχτος μέσα στὰ πράγματα.

μου) ἄμεσα μᾶς τὴ φανερώνει τὸ συνειδότο. Τὰ πρῶτα ἴσως δὲν εἶναι παρὰ φαινομενικὰ, ἐνῶ τὸ δεύτερο, ὅπως νομίζουν, εἶναι ἀναντίλεχτα κάτι πραγματικό. Δὲ στοχάστηκαν ὅμως πῶς καὶ τὰ δυὸ, δίχως νὰ τοὺς ἀρνηθῇς πραγματικάδα ὡς εἰκόνες, καταλέγονται μονάχα στὸ γένος φαινόμενο πού πάντα ἔχει δυὸ μεριές, τὴ μιὰ ὅταν τ' ἀντικείμενο τὸ θεωρεῖς αὐτὸ καθαυτὸ (ἀνεξάρτητα τοῦ τρόπου πού τὸ ἐνορᾷμε, πού τότες τὰ φυσικά του ἴσα ἴσα γι αὐτὸ μένουν πάντα προβληματικά), καὶ τὴν ἄλλη ὅτα λογαριάζεις τὸν τύπο πού ἐνορᾷμε τ' ἀντικείμενο, τύπο πού δὲν πρέπει νὰ ζητηθῇ μέσα στὸ ἀντικείμενο τὸ ἴδιο παρὰ μέσα στὸ ὑποκείμενο πού τὸ παρατηρεῖ, ἂν κι ἀληθινὰ κι ἀναγκαστικά ὡς φαινόμενο ἀνήκει στὸ ἀντικείμενο.

Ἔτσι λοιπὸν Καιρὸς καὶ Χῶρος εἶναι δυὸ πηγὲς γνωρισμοῦ ἀπὸ ὅπου μπορεῖς νὰ βγάλῃς ἀπὸ τὰ πρὶν πολλοὺς συνθετικούς γνωρισμούς. Ὡς πρὸς τοὺς γνωρισμούς τοῦ Χώρου καὶ τίς ἀναφορὰς τοῦ λαμπρὸ παράδειγμα μᾶς δίνουν τὰ Μαθηματικά. Μὲ τὸ νὰ εἶναι δηλαδὴ ὁ Καιρὸς κι ὁ Χῶρος δυὸ ἀδελφοὶ τύποι κάθε αἰσθητῆς ἐνόρασης, εἶναι μπορετὰ συνθετικά ἀπὸ τὰ πρὶν ἀξιώματα. Αὐτὲς ὅμως οἱ πηγὲς γνωρισμῶν ἀπὸ τὰ πρὶν μὴ ὄντας παρὰ ὅροι τῆς αἰσθητοσύνης μας, προσδιορίζουν οἱ ἴδιες τὰ ὅριά τους, γιατί δὲν ἀναφέρονται σ' ἀντικείμενα παρὰ ὡς ὅσο τὰ θεωροῦμε ὡς φαινόμενα καὶ δὲν παρασταίνουν πράγματα αὐτὰ καθαυτά. Ὡς ἐκεῖ μονάχα πηγαίνει τὸ κύρὸς τους· παρέχει δὲ σηκώνουν ἀντικειμενικὴ ἐφαρμογὴ. Ἐπειτα ἡ πραγματικάδα αὐτῇ τοῦ Χώρου καὶ Καιροῦ δὲν ἀγγίζει τὸ ἀξιόπιστο τοῦ ἐμπειρικοῦ μας γνωρισμοῦ, γιατί τὸ ἴδιο μᾶς εἶναι βέβαιος εἴτε αὐτοὶ οἱ τύποι ἀναγκαστικά ἐνυπάρχουνε στὰ πράγματα αὐτὰ καθαυτά εἴτε σὲ μόνῃ τὴν

ἐνόρασή μας αὐτῶν τῶνπραμάτων. Ἰσα ἴσα ὅμως ὅσοι ἐπιμένουνε στὴν ἀπόλυτηπραματικάδα τοῦ Καιροῦ καὶ Χώρου, εἴτε ὡς αὐτοῦπαρχτα εἴτε ὡς ἐνύπαρχτα, δὲν μποροῦν παρὰ ν' ἀντιφωνήσουνε μὲ τις ἀρχές τῆς ἴδιας τῆς πείρας. Γιατὶ, ἂν παραδεχτοῦν τὸν Καιρὸ καὶ Χῶρο αὐτοῦπαρχτα (ὅπως οἱ περισσότεροι Μαθηματικοὶ φιλοσόφοι), τότες πρέπει νὰ παραδεχτοῦνε δυὸ μηδενικά αἰώνια, ἄπειρα καὶ αὐτοῦπαρχτα (τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ) ποῦ, καὶ μὴ ὄντας τίποταπραματικὸ, ὑπάρχουνε μονάχα ἔτσι γιὰ νὰ σκεπάζουν ὅ,τιπραματικὸ ὑπάρχει. Ἄν παραδεχτοῦν τὸ δεύτερο (ὅπως μερικοὶ Μεταφυσικοὶ φιλοσόφοι) καὶ θεωρήσουν τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ ὡς ἀναφορὲς φαινόμενων, σύγκαιρες ἢ διαδοχικὲς, χωρισμένες ἀπὸ πείρα, ἂν καὶ εἰκονισμένες θολὰ σ' αὐτὴ τὴ χωρισμένη τους μορφή, ἀναγκάζονται ν' ἀρνηθοῦν τὸ κύρος τῶν ἀπὸ τὰ πρὶν Μαθηματικῶν ὡς πρὸς τὰπραματικὰ ἀντικείμενα (ὡς ποῦμε μέσα σὲ Χῶρο), ἢ τουλάχιστο τὴν ἀποδεικτικὴ τους βεβαιότην, ἀφοῦ αὐτὴ δὲ γίνεται ἀπὸ τὰ ὕστερα καὶ ἀφοῦ ἢ ἀπὸ τὰ πρὶν ἔννοια Χώρου καὶ Καιροῦ δὲν εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη τους, παρὰ πλάσματα τῆς φαντασίας μας. Ἡ πηγὴ τους, μᾶς λένε, πρέπει ἀληθινὰ νὰ ζητηθῇ στὴν πείρα, κ' ἡ φαντασία μας μὲ τις χωρισμένες ἀπὸ πείρα ἀναφορὲς πλάθει τάχα κάτι ποῦ, ἂν καὶ παρουσιάζει τὸ γενικὸ χαραχτήρα αὐτῶν τῶν ἀναφορῶν, ἀδύνατο ὅμως νὰ σταθῇ δίχως τοὺς περιορισμοὺς ποῦ τοὺς ἔχει σφιχτοδέσει ἢ φύση. Οἱ πρῶτοι κερδίζουν τοῦτο, ποῦ τουλάχιστο ἀφίνουν ἀνοιχτὸ τὸν κύκλο τῶν φαινόμενων γιὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα· μόλις ὅμως ζητήσῃ ὁ νοῦς νὰ διαβῇ αὐτὸν τὸν κύκλο, εὐτὺς παραζαλλίζονται ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους τοὺς ὅρους. Οἱ δεῦτεροι δίχως ἄλλο ἔχουν τ' ὄφελος ποῦ οἱ εἰκόνες Καιρὸς καὶ Χῶρος δὲν τοὺς ἔμπο-

δίξουν όταν κρίνουν αντικείμενα όχι ως φαινόμενα, παρά μονάχα όπως τὰ θεωρεῖ ὁ νοῦς· δὲν μποροῦν ὅμως μήτε νὰ ξηγήσουν τὸ μπορετὸ ἀπὸ τὰ πρὶν μαθηματικοῦ γνωρισμοῦ (ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὴ γνώμη τους, ἀληθινὴ ἐνόραση ἀπὸ τὰ πρὶν μὲ ἀντικειμενικὸ κῦρος), μήτε νὰ ταιριάξουν ἀναγκαστικὰ τοὺς νόμους τῆς πείρας μὲ τὶς ἀπὸ τὰ πρὶν θεωρίες τῶν μαθηματικῶν. Μὲ τὴ δική μας θεωρία τοῦ ἀληθινοῦ χαραχτήρα αὐτῶν τῶν δυὸ ἀρχικῶν τύπων αἰσθητοσύνης νικοῦμε καὶ τὶς δυὸ αὐτὲς τὶς δυσκολίες.

Τέλος, τὸ πῶς ἡ Ὑπερβατικὴ Αἰσθητικὴ ἀδύνατο νὰ κλῇ μέσα της ἄλλα στοιχεῖα παρ' αὐτὰ τὰ δυὸ, Χῶρο καὶ Καιρὸ, εἶναι φανερὸ ἀπὸ τοῦτο, πῶς κάθε ἄλλη ἔννοια ποὺ ἀνήκει στὴν αἰσθητοσύνη, ἄξιμα κ' ἡ κινητικὴ ἐνέργεια ποὺ ἐνώνει καὶ τὰ δυὸ, υποθέτει πρῶτα κάτι ἐμπειρικό. Γιατὶ ἡ κίνησις υποθέτει πρῶτα πῶς παρατηρήσαμε κάτι κινητό. Μέσα στὸ Χῶρο ὅμως, θεωρημένο ἀνεξάρτητα, δὲν ὑπάρχει τίποτα κινητό. "Αρα τὸ κινητὸ ἀναγκαστικὰ εἶναι κάτι ποὸ μονάχα ἡ πείρα τὸ βρίσκει μέσα στὸ χῶρο, καὶ λοιπὸν εἶναι ὅρος ἐμπειρικός. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἡ Ὑπερβατικὴ Αἰσθητικὴ δὲν μπορεῖ νὰ λογαριάσῃ τὴν ἔννοια τῆς ἀλλαγῆς ὡς δικό της ὅρο, ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένο, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Καιρὸς δὲν ἀλλάζει, παρὰ κάτι μέσα στὸν Καιρό. "Αρα γιὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ χρειάζεται νὰ νοιώσουμε κάτι ὑπαρχτὸ, καθὼς καὶ τὴ διαδοχὴ τῶν προσδιορισμῶν του, ποὺ θὰ πῇ χρειάζεται πείρα.

Γενικὲς ἰδέες Ὑπερβατικῆς Αἰσθητικῆς.

1. Γιὰ ν' ἀποφύγουμε κάθε κακοξήγηση ἀνάγκη πρῶτα πρῶτα νὰ σαφηνίσουμε ὅσο γίνεται καθαρῶτερα

τί είναι κατά την ιδέα μας ριζικὸ φυσικὸ τοῦ αἰσθητοῦ γνωρισμοῦ.

Ὁ λόγος μας εἶπανε αὐτός. Ὅλη μας ἡ ἐνόραση δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ εἰκόνα φαινόμενου· τὰ πράματα ποὺ ἐνοράμε δὲν εἶναι αὐτὰ καθαυτὰ ὅ,τι βλέπουμε, μήτε οἱ ἀναφορές τους αὐτὲς καθαυτὲς εἶναι τέτοιες ὅπως μᾶς φαίνονται ἐμᾶς, τόσο ποῦ, ἂν ἀφήσουμε ὅξω τὸ ὑποκείμενόν μας ἢ τὸν ὑποκειμενικὸ αἰσθητὸ μας τύπο, κάθε ιδιωσύνη, κάθε ἀναφορὰ ἀντικείμενου μέσα σὲ Χῶρο, ἀκόμα μάλιστα κι ὁ Χῶρος κι ὁ Καιρὸς, γίνονται ἄφαντα. Ἀδύνατο, λέμε, ὡς φαινόμενα νὰ ὑπάρχουν αὐτὰ καθαυτὰ, παρὰ μονάχα μέσα μας. Τί λογῆς ἀντικείμενα εἶναι αὐτὰ καθαυτὰ, χωρισμένα ἀπὸ τὸ δεχτικὸ τῆς αἰσθητοσύνης μας, μᾶς εἶναι ὁλότελα ἄγνωστο. Ἄλλο δὲ γνωρίζουμε παρὰ τὸν τρόπο μας τοῦ νὰ τὰ γνωρίζουμε, τὸν τρόπο ὅπως ἐκὸς μας κι ὅχι ἀναγκαστικὰ κάθε ὄντου, ἂν καὶ δίχως ἄλλο κάθε ἀθρώπου. Ἄλλο τίποτα δὲ μᾶς νοιάζει. Χῶρος καὶ Καιρὸς εἶναι ἄδολοι τύποι τῆς ἐνόρασής μας, καὶ ὕλικό της εἶναι τὸ αἶσθημα. Μοναχὰ ἐκεῖνους τοὺς τύπους, Χῶρο καὶ Καιρὸ, γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ πρὶν, δηλαδὴ πρὶν κάθεπραματικῇ ἐνόραση, καὶ γιὰ τοῦτο δὲ ὀνομάζονται ἄδολη ἐνόραση, ἐνῶ αἶσθημα εἶναι ὅ,τι κάνει τὸ γνωρισμὸς μας καὶ λέγεται ἀπὸ τὰ ὕστερα, δηλαδὴ ἐμπειρικῇ ἐνόραση. Ἐκεῖνοι οἱ τύποι ἐνυπάρχουνε στὴν αἰσθητοσύνη μας ἀναγκαστικὰ, ὥς εἶναι ὅ,τι θέλουν τὰ αἰσθηματά μας ποῦ μπορεῖ καὶ νὰ μὴ μοιάζουν ὁλότελα. Ἀκόμα κι ἂν κάμουμε τὴν ἐνόρασὴ μας ὅσο γίνεται πιὸ ξάστερη, πάλε μήτε βῆμα δὲ θὰ ζυγώσουμε πιὸ κοντὰ στὰ φυσικὰ τῶν ἀντικείμενων αὐτῶν καθαυτῶν. Θὰ γνωρίσουμε δίχως ἄλλο πιὸ κατὰ βάθος τὸ δικό μας τρόπο ἐνόρασης, δηλαδὴ τὴν αἰσθητοσύνη μας, πάντα

ὅμως μὲ τοὺς ἀναπόφευγους ὅρους Χώρου καὶ Καιροῦ· τὸ τί ὅμως εἶναι τ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτὰ ποτὲς δὲ θὰ τὸ ξέρουμε μῆτε καὶ μὲ τὸν πρὸ σαφηνισμένο γνω-
ρισμὸ τοῦ ὅ,τι μοναχὰ μᾶς εἶναι δοσμένο, δηλαδὴ τοῦ
φαινόμενου.

Παραμορφώνεται ἄρα ἡ ἔννοια αἰσθητοσύνης καὶ
φαινόμενου καὶ γίνεται ἄχρηστη καὶ ἄσκοπη ὅλη μας ἡ
θεωρία ἂν παραδεχτοῦμε τὴ γνώμη (Δαίπνιτς καὶ Βόλφ)
πὼς ὅλη ἡ αἰσθητοσύνη μας δὲν εἶναι ἀληθινὰ παρὰ
μπερδεμένη εἰκόνα πραγμάτων μὲ μέσα τους ὅ,τι εἶναι
δικό τους παίρνοντάς τα αὐτὰ καθαυτὰ, ἂν καὶ εἰκόνα
φορτωμένη σημάδια καὶ μέρη εἰκόνων ποὺ δὲν τὰ ξεδια-
λύνουμε συνειδητά. Ἡ διαφορὰ μπερδεμένης καὶ ξάστε-
ρης εἰκόνας εἶναι δλοτέλα λογικὴ καὶ δὲν ἀγγίζει τὴν
οὐσία. Ἔτσι, ἡ ἔννοια τοῦ Δίκιου, ὅπως τὴν ἔννοεῖ ὁ
κοινὸς νοῦς, κλεῖ μέσα της σωστά σωστά ὅ,τι μπορεί νὰ
τῆς βγάλῃ ἡ πρὸ βαθτὰ φιλοσοφία, ἂν καὶ ὅπως καθε-
μερνὰ συνειθίζουμε αὐτὴ τὴ λέξη δὲ νοιώθουμε πάντα
πόσο πολὺμορφες ἰδέες κλεῖ μέσα τοῦ αὐτοῦ ὁ στοχασμός.
Κανέννας ὅμως δὲ θὰ πῇ γιὰ τοῦτο πὼς ἡ συνειθισμένη
ἔννοια τοῦ Δίκιου εἶναι αἰσθηματικὴ μὲ μέσα της τίποτα
ἄλλο παρὰ φαινόμενο, γιατί δὲ τὸ Δίκιο ἀδύνατο νὰ
καταντήσῃ φαινόμενο, ὄντας τοῦ νοῦ ἔννοια καὶ παρα-
σταίνοντας τὸ ἡθικὸ προσόντο ποὺ ἔχουν τὰ ἔργα αὐτὰ
καθαυτὰ. Ἀντίθετα, ἡ εἰκόνα σωμάτου σ' ἐνόραση δὲν
κλεῖ μέσα της τίποτα τοῦ ἀντικείμενου αὐτοῦ καθαυτοῦ,
παρὰ μονάχα φαινόμενο ἀπὸ κάτι, μαζὶ μὲ τὸν τρόπο
ποὺ μᾶς ἐπιρρεάζει. Τὸ δεχτικὸ αὐτὸ τοῦ γνωριστικοῦ
μας λέγεται αἰσθητοσύνη, ποὺ, ἀκόμα καὶ ὡς κάτω στὸ
βάθος τοῦ ἂν ξετάσης τὸ φαινόμενο, πάντα θὰ μείνῃ
ὑπερβολικὰ ἀλλοιωτικὴ ἀπὸ τὸ γνωρισμὸ τοῦ ἀντικεί-
μενου αὐτοῦ καθαυτοῦ.

Εἶναι φανερό λοιπὸν πὼς ἡ φιλοσοφία τοῦ Λάϊπνιτς καὶ Βόλφ ἔδωκε στραβὸν δρόμον σὲ κάθε μελέτῃ τῶν προσόντων καὶ τῆς πηγῆς τῶν γνωρισμῶν μας, παρασταίνοντας τὴ διαφορὰ αἰσθητοσύνης καὶ νοήσιμου ὡς τίποτ' ἄλλο παρὰ διαφορὰ λογικὴ ἐνῶ εἶναι ὁλοφάνερα ὑπερβατικὴ. Δὲν εἶναι μονάχα διαφορὰ τοῦ τύπου ὡς μπερδεμένου ἢ ξάστερου, παρὰ τῆς πηγῆς καὶ τῆς οὐσίας τῶν γνωρισμῶν μας, τόσο ποῦ μὲ τὴν αἰσθητοσύνη τὰ φυσικὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καθαυτῶν ὅχι μπερδεμένα παρὰ καθόλου δὲν τὰ γνωρίζουμε. Ἀφαίρεσε τὸν ὑποκειμενισμόν, κι ἀμέσως τὸ ἀντικείμενον, ὅπως μᾶς εἰκονίζεται μὲ τὰ προσόντα ποῦ τοῦ δίνει ἡ αἰσθητὴ ἐνόραση, δὲ βρίσκεται, πούθεν, κι ἀδύνατο νὰ βρεθῇ, ἀφοῦ τὸν τύπο του ὡς φαινόμενον τὸν προσδιορίζει ἴσα ἴσα αὐτὸς ὁ ὑποκειμενισμός.

Ἐπειτα, στὰ φαινόμενα, εἶναι ἀλήθεια, ὁ κόσμος χωρίζεται ὅτι ὑπάρχει οὐσιαστικὰ στὴν ἐνόραση τοῦ καὶ τὸ παραδέχεται κάθε ἄνθρωπος, ἀπ' ὅτι ἀνήκει τῆς ἐνόρασης κατὰ τύχην μονάχα, ἔχοντας κύρος ὅχι ὡς πρὸς τὴν αἰσθητοσύνη γενικὰ παρὰ μονάχα ὡς πρὸς κάποια θέση ἢ ὀργανισμό τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης αἴσθησης. Καὶ λένε λοιπὸν πὼς τῆς πρώτης λογῆς ὁ γνωρισμὸς εἰκονίζει τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ καθαυτὸ, καὶ πὼς ὁ ἄλλος εἰκονίζει μονάχα τὸ φαινόμενό του. Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἐμπειρικός. Ἄν, ὅπως συνεισίζεται, δεχτῆς αὐτὴ τὴ διαφορὰ, δίχως πάλε, ὅπως πρέπει, νὰ θεωρήσης καὶ τὴν πρώτη ἐμπειρικὴ ἐνόραση ὡς μονάχα φαινομενικὴ μὲ τίποτα μέσα της ποῦ ν' ἀνήκει στὸ πρᾶμα αὐτὸ καθαυτὸ, τότες ὁ δικός μας ὁ ὑπερβατικὸς χωρισμὸς καταστρέφεται καὶ θαρροῦμε τάχα πὼς γνωρίζουμε πράγματα αὐτὰ καθαυτὰ, ἂν καὶ μέσα στὸν αἰσθητικὸν κόσμον, ὅσο κι ἂν ξεσταστοῦν κατὰ βάθος

τ' ἀντικείμενά του, ἄλλο τίποτα παρὰ φαινόμενα ἀδύνατο νὰ μᾶς παρουσιαστοῦν. "Ὡς ξηγηθούμε με παράδειγμα. Θὰ πῆς ἴσως τὸ οὐρανῆσιο δοξάρι πὼς δὲν εἶναι παρὰ φαινόμενο σὲ στιγμὴ ἡλιοδρόχου, τὸ πρᾶμα ὅμως αὐτὸ καθαυτὸ πὼς εἶναι ἡ βροχή. Σωστὰ, ἂν τὴν ἔννοια βροχὴ τὴν πάρουμε κατὰ φυσικὸ νόημα, ὡς κάτι δηλαδὴ ποὺ στὴ γενικὴ μας πείρα καὶ με κάθε ἀναφορὰ πρὸς τὴν αἴσθησίν μας εἶναι ἔτσι προσδιωρισμένο στὴν ἐνόρασή μας καὶ μονάχα ἔτσι. "Ἄν ὅμως τὸ ἐμπειρικὸ τοῦτο τὸ πάρουμε γενικὰ, κι ἀδιαφορῶντας ἂν εἶναι ἢ ὄχι τὸ ἴδιο με κάθε παρατηρητὴ, ρωτήσουμε ἂν παρασταίνει ἢ δὲν παρασταίνει ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτὸ (ὄχι τίς σταλαγματιὰς τῆς βροχῆς, γιατί αὐτὲς ὡς φαινόμενα εἴτανε δὲ πάντα ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα), τότες τὸ ζήτημα τί ἀναφορὰ ἔχει ἡ εἰκόνα πρὸς τ' ἀντικείμενο γίνεται ὑπερβατικόν· κι ὄχι μονάχα οἱ σταλαγματιὰς αὐτὲς εἶναι φαινόμενα· καὶ τίποτ' ἄλλο, παρὰ καὶ ἡ στρογγυλάδα τους, ἀκόμα μάλιστα καὶ ὁ Χῶρος ὅπου πέφτουν, ἄλλο δὲν εἶναι αὐτὰ καθαυτὰ παρὰ ἀλλαγὲς ἢ θεμέλια τῆς αἰσθητικῆς μας ἐνόρασης, ἐνῶ τὸ ὑπερβατικὸ ἀντικείμενο μᾶς μένει ἄγνωστο.

"Ἄλλο σημαντικὸ κεφάλαιο τῆς Ὑπερβατικῆς μας Αἰσθητικῆς εἶναι καὶ τοῦτο, πὼς δὲν πρέπει μονάχα νὰ κερδίση συμπάθεια ὡς πιθανὴ ὑπόθεση, παρὰ καὶ νὰ νομίζεται βέβαιη κι ἀναντίλογη, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη θεωρία χρήσιμη ὡς ὄργανο.

Γιὰ ν' ἀποδείξω πὼς εἶναι τέτοια ἄς διαλέξω περιστατικὸ ὅπου τὸ κῦρὸς τῆς εἶναι ὀλοφάνερο. Ὑπόθεσε πὼς ὁ Χῶρος κι ὁ Καιρὸς αὐτοὶ καθαυτοὶ εἶναι ἀντικειμενικοί, καθὼς καὶ ὅροι τοῦμπορετοῦ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καθαυτῶν. Τώρα, ὑπάρχουν ὡς πρὸς τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ πλῆθος ἀπὸ τὰ πρὶν ἀποδειχτικά καὶ συνθε-

τικά ἀξιώματα· τέτοια ὅμως ὑπάρχουνε μάλιστα ὡς
 πρὸς τὸ Χῶρο καὶ γιὰ τοῦτο ἄς ζητάσουμε ἐδῶ τὸ
 Χῶρο, ὡς προτιμότερο παράδειγμα. Τὰ γεωμετρικά
 ἀξιώματα ὄντας γνωριστὰ μὲ συνθετικὸ ἀπὸ τὰ πρὶν
 τρόπο καὶ μὲ ἀποδειχτικὴ βεβαιωσύνη, ρωτῶ· ποῦθε τὰ
 παίρνεις τέτοια ἀξιώματα καὶ ποῦ στηρίζεται ἡ διάνοια
 ὅτα φτάνει σὲ τέτοιες ἀλήθειες ἀπόλυτα ἀναγκαῖες καὶ
 καθολικές; Ἄλλο μέσο δὲν ὑπάρχει παρὰ ἡ ἔννοια ἡ
 ἐνόραση, δοσμένες ὅμως κ' οἱ δυὸ ἡ ἀπὸ τὰ πρὶν ἡ ἀπὸ
 τὰ ὕστερα. Οἱ δευτέρες, δηλαδή οἱ ἐμπειρικὲς ἔννοιες,
 ὅπως κ' ἡ ἐμπειρικὴ ἐνόραση ὅπου στηρίζονται, ἀδύ-
 νατο νὰ γεννήσουνε συνθετικὰ ἀξιώματα παρὰ τὸ ἴδιο
 ἐμπειρικὰ, μ' ἄλλα λόγια ἀξιώματα μὲ δίχως τὴν
 ἀναγκαιωσύνη καὶ ἀπόλυτη καθολικὰὰ ποὺ χαρακτηρί-
 ζουν κάθε γεωμετρικὸ ἀξίωμα. Ὅσο γιὰ τὸν πρῶτο καὶ
 μοναχὸ τρόπο τοῦ ν' ἀποχτήσουμε τέτοιους γνωρισμούς,
 δηλαδή μὲ μόνον ἔννοια ἡ μὲ ἀπὸ τὰ πρὶν ἐνόραση, εἶναι
 δᾶ φανερὸ πὼς ἀπὸ ἔννοια μονάχα δὲν πηγάζει παρὰ
 ἀναλυτικὸς, ὅχι ὅμως ποτές συνθετικὸς γνωρισμός. Πάρε
 τὸ ἀξίωμα πὼς δυὸ ἴσες γραμμὲς δὲ ζώνουνε χῶρο, ἄρα
 μήτε φτειάνουνε μορφή, καὶ πάσκισε νὰ τὸ βγάλῃς
 μέσα ἀπὸ τὴν ἔννοια ἴσιων γραμμῶν καὶ τὴν ἔννοια τοῦ
 ἀριθμοῦ δυό· ἢ πάρε τὸ ἄλλο, πὼς μὲ τρεῖς γραμμὲς
 φτειάνεις μορφή, καὶ πάσκισε καὶ αὐτὸ νὰ τὸ βγάλῃς
 μέσα ἀπὸ τὶς ἴδιες ἔννοιες. Τίποτα δὲν κατορθώνεις, καὶ
 τέλος στανικῶς θὰ καταφύγῃς στὴν ἐνόραση, ἀπαράλ-
 λαχτα ὅπως κάνει πάντα κ' ἡ Γεωμετρία. Τότες δίνεις
 τοῦ ἑαυτοῦ σου κάποιο ἀντικείμενο μέσα σ' ἐνόραση. Τί
 λογῆς ὅμως ἐνόραση; ἄδολη ἀπὸ τὰ πρὶν ἡ ἐμπειρικὴ;
 Ἄν τὸ δεύτερο, ποτές δὲ θὰ φτάσῃς σὲ ἀξίωμα μὲ καθο-
 λικὸ κῦρος, καὶ ἀκόμα λιγώτερο σὲ ἀξίωμα ἀποδειχτικόν,
 γιὰτὶ τέτοιο ποτές δὲ μᾶς τὸ προμηθεύει ἡ πείρα. Πρέ-

πει νὰ πάρῃς λοιπὸν τὸ ἀντικείμενο ὡς δοσμένο ἀπὸ τὰ πρὶν μέσα σ' ἐνόραση, κι αὐτοῦ ἀπάνω νὰ θεμελιώσης τὸ συνθετικὸ σου ἀξίωμα. "Ἄν ὅμως δὲν εἶχες μέσα σου τὴ δύναμη ἀπὸ τὰ πρὶν ἐνόρασης, ἂν ὁ ὑποκειμενικὸς αὐτὸς ὅρος δὲν εἵτανε κιόλας, κατὰ τὸν τύπο, ὁ γενικὸς ἀπὸ τὰ πρὶν ὅρος ὁ ἀπαραίτητος τοῦ νὰ ὑπάρξῃ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς (ἐξωτερικῆς) ἐνόρασης, ἂν τ' ἀντικείμενο (τρίγωνο) δὲν εἵτανε κάτι αὐτὸ καθαυτὸ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ σένα τὸ ὑποκείμενο, πῶς θὰ πῇς ποτὲς πῶς ὅ,τι ἀναγκαστικὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ὑποκειμενικοὺς σου ὅρους τοῦ νὰ φτειαῖξῃς τρίγωνο ἀνήκει ἀναγκαστικὰ καὶ στὸ τρίγωνο τὸ ἴδιο; Γιατὶ ἀδύνατο στὴν ἐννοιά σου (τριῶν γραμμῶν) νὰ προσθέσῃς κάτι ὁλότελα καινούριο (μορφὴ), κάτι ποὺ ἀνήκει ἀναγκαστικὰ στὸ ἀντικείμενο, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι δοσμένο πρὶν τὸ γινώρισμό σου κι ὄχι μὲ τοῦ γινώρισμοῦ σου τὸ μέσα. Λοιπὸν ἂν ὁ Χῶρος καθὼς κι ὁ Καιρὸς, δὲν εἵτανε τύποι τῆς ἐνόρασός σου μὲ μέσα τῆς τοὺς μόνους ὑποκειμενικοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν ὅρους τοῦ νὰ σοῦ καταστήσουν τὰ πράγματα ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἐνῶ αὐτὰ καθαυτὰ δίχως αὐτοὺς τοὺς ὑποκειμενικοὺς ὅρους δὲν εἶναι τίποτα, ἀδύνατο σ' ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο νὰ προσκολληθῇς ἀπὸ τὰ πρὶν καὶ συνθετικὰ τὸ παραμικρὸ κατηγορούμενο. Εἶναι λοιπὸν ἀναντίλογα βέβαιον — κι ὄχι μονάχα μπορετὸ ἢ καὶ πιθανὸ — πῶς ὁ Χῶρος κι ὁ Καιρὸς ὡς οἱ ἀναγκαῖοι ὅροι κάθε πείρας, ἐσωτερικῆς κ' ἐξωτερικῆς, δὲν εἶναι παρὰ ὑποκειμενικοὶ ὅροι κάθε μας ἐνόρασης, καὶ λοιπὸν ὡς πρὸς αὐτοὺς τὰ πάντα εἶναι φαινόμενα, ὄχι πράγματα ποὺ ὑπάρχουν ἔτσι ἢ ἀλλιῶς. Γιὰ τοῦτο λοιπὸν ὡς πρὸς τὸν τύπο τοὺς πολλὰ μπορεῖς νὰ τοὺς ἀποδώσῃς ἀπὸ τὰ πρὶν, τίποτα ὅμως ποτὲς δὲ θ' ἀποδώσῃς στὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθαυτὸ ὅπου βασιίζονται αὐτὰ τὰ φαινόμενα.

2. Τὸ καλλίτερο ἴσως βεβαίωμα τῆς θεωρίας τοῦ ἰδεατοῦ τῆς ἐσωτερικῆς κ' ἐξωτερικῆς αἰσθησης, καὶ λοιπὸν κάθε αἰσθητοῦ ἀντικείμενου ὡς φαινόμενου, εἶναι ὁ ἀκόλουθος συλλογισμός. "Ο,τι τοῦ γνωρισμοῦ μας ἀνήκει σ' ἐνόραση (ἐξαιρῶντας λοιπὸν τὸ αἰσθημα πόνου κ' ἡδονῆς καθὼς καὶ τὴ θέληση, ποὺ δὲν εἶναι διόλου γνωρισμοί) δὲν ἔχει μέσα του τίποτ' ἄλλο παρὰ ἀναφορὲς, δηλαδὴ τόπου σ' ἐνόραση (ἀπλωσιά), ἀλλαγῆς τόπων (κίνηση) καὶ νόμων προσδιοριστικῶν τῆς ἀλλαγῆς (κινητικὰς δυνάμεις). Μὲ τοῦτο ὅμως δὲ μᾶς γίνεται γνωστὸ τί ὑπάρχει μέσα στὸν τόπο, ἢ τί, ἐξὸν ἢ ἀλλαξοτοπιᾷ, ἐνεργεῖ μέσα στὰ πράγματα τὰ ἴδια. Ὡς τόσο ἀδύνατο νὰ γνωρίσῃς πρᾶμα αὐτὸ καθαυτὸ ἀπὸ μοναχὲς ἀναφορὲς, καὶ γιὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἄλογο τὸ συμπέρασμα πῶς, ἀφοῦ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ αἰσθησι δὲ μᾶς ἔρχονται παρὰ ἀναφορικὰς εἰκόνες, δὲ γίνεται νὰ ἔχῃ ἡ αἰσθησι ἄλλο τίποτα μέσα στὴν εἰκόνα τῆς παρὰ τὴν ἀναφορὰ ἀντικείμενου πρὸς ὑποκείμενο, κι ὅχι ὅ,τι βρίσκεται μέσα στὸ ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτό. Ἀπαράλλαχτα κ' ἡ ἐσωτερικὴ ἐνόραση. "Οχι μονάχα τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθησης οἱ εἰκόνες εἶναι τὸ καθαυτό ὕλικὸ ἀπ' ὅπου ἐφοδιάζουμε τὸ νοῦ μας, παρὰ κι ὁ Καιρὸς ὅπου τίς τοποθετοῦμε καὶ ποὺ ἔρχεται προτῆτερά τους, πρὶν ἀκόμα τίς νοιώσουμε ἐμπειρικὰ, κ' εἶναι μάλιστα ὁ τυπικὸς ὅρος ποὺ τίς βάζουμε μέσα στὸ νοῦ, κλεῖ ὁ ἴδιος μέσα του ἀναφορὲς διαδοχῆς, συνύπαρξης, καὶ τοῦ συνύπαρχτου μὲ διαδοχῇ, δηλαδὴ τοῦ μόνιμου. "Ο,τι ὅμως μπορεῖ ὡς εἰκόνα νὰ ἔρχεται πρὶν κάθε στοχασμὸ εἶναι ἐνόραση, κι ἂν δὲν ἔχει τίποτα ἄλλο μέσα του παρὰ ἀναφορὲς, τότες εἶναι ὁ τύπος τῆς. Κ' ἐπειδὴ ἡ ἐνόραση δὲν εἰκονίζει παρ' ὅ,τι βάζεται μέσα στὸ νοῦ, ἄλλο τίποτα δὲν εἶναι παρὰ ὁ τρόπος ποὺ ὁ

νοῦς μὲ δική του ἐνέργεια, δηλαδή μὲ τὸ βάλοισιμο αὐτὸ τῆς εἰκόνας του, ἐπιρρεάζεται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του μ' ἄλλα λόγια εἶναι ἐσωτερικὴ αἴσθησις ὡς πρὸς τὸν τύπο. "Ὅ,τι εἰκονίζεται ἀπὸ κάποια αἴσθησις εἶναι ὡς αὐτοῦ φαινόμενο πάντα, καὶ λοιπὸν, ἢ δὲ θὰ παραδεχτῆς καμμιά ἐσωτερικὴ αἴσθησις, ἢ τὸ ὑποκείμενο ποὺ εἶναι τὸ ἀντικείμενό της δὲν τὸ εἰκονίζει ἢ αἴσθησις παρ' ὡς φαινόμενο μονάχα, κι ὅχι ὅπως θὰ ἔκρινε τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο τὸν ἑαυτὸ του ἂν ἢ ἐνόρασὶς του εἴτανε μονάχα ψυχόρμητη, δηλαδή διανοητικὴ. "Ὅλη μας ἡ δυσκολία ἐδῶ στέκει πῶς γίνεται ὑποκείμενο μὲ ἐσωτερικὴ αὐτοενόρασις; Εἶναι ὅμως δυσκολία κάθε θεωρίας. Τὸ συνειδῶτο τοῦ ἑαυτοῦ μου (αὐτοσυνειδῶτο) εἶναι ἀπλὴ εἰκόνα τοῦ ἐγῶ κι ἂν μὲ μονάχα τὸ μέσο της κάθε πολὺμορφῃ εἰκόνα μέσα στὸ ὑποκείμενο μᾶς εἴτανε ψυχόρμητη, τότες ἡ ἐσωτερικὴ μας ἐνόρασις θὰ μᾶς εἴτανε διανοητικὴ. Στὸν ἄνθρωπο αὐτὸ τὸ συνειδῶτο ἀπαιτεῖ ἐσωτερικὴ ἀντίληψη τοῦ πολὺμορφου τοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένου μέσα στὸ ὑποκείμενο, κι ὁ τρόπος ποὺ εἶναι δοσμένο μέσα στὸ νοῦ μὴ ὄντας ψυχόρμητος πρέπει νὰ ὀνομαστῇ αἰσθητοσύνη. "Αν αὐτοσυνειδητικὸ εἶναι τὸ νὰ γυρεύῃς, δηλαδή τὸ νὰ ἐννοῇς, ὅ,τι βρίσκεται μέσα στὸ νοῦ, τότες πρέπει νὰ τὸν ἐπιρρεάξῃ τὸ νοῦ, καὶ μόνο μὲ τέτοιον τρόπο προξενεῖ αὐτοενόρασις. "Ὁ τύπος της, ποὺ βρίσκεται ἀρχικὰ μέσα στὸ νοῦ, προσδιορίζει τὸν τρόπο ποὺ τὸ πολὺμορφο τῶν εἰκόνων ὑπάρχει ἀντάμα μέσα του, δηλαδή μέσα στὴν εἰκόνα Καίρου. Αὐτοενόρασις λοιπὸν δὲν εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ μποροῦσε τὸ ὑποκείμενο νὰ εἰκονίσῃ τὸν ἑαυτὸ του ἄμεσα καὶ ὡς κάτι ψυχόρμητα κι ἀνεξάρτητα ἐνεργητικὸ παρὰ θὰ πῇ πῶς τὸ ὑποκείμενο εἰκονίζει τὸν ἑαυτὸ του κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐπιρρεάζεται ἐσωτερικὰ, ἄρα

ὅπως τοῦ παρουσιάζεται τοῦ ἰδίου κι ὄχι ὅπως εἶναι.

3. Λέγοντας πὼς ἡ ἐνὸραση ἐξωτερικῶν ἀντικείμενων κ' ἡ αὐτοενὸραση τοῦ νοῦ εἰκονίζουσι καὶ τὰ δύο (δηλαδὴ ἀντικείμενα καὶ νοῦ) μέσα σὲ Χῶρο καὶ Καιρὸ κατὰ τὸν τρόπο πὺ ἐπιρρεάζουσι τὴν αἴσθησή μας, δηλαδὴ ὅπως μᾶς φαίνονται, δὲν ἐννοῶ πὼς αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ ἀπάτη μονάχα. Γιατὶ τ' ἀντικείμενα, ὡς φαινόμενα, ἀκόμα καὶ τὰ προσόντα πὺ τοὺς δίνουμε, τὰ θεωροῦμε πάντα ὡς κάτι ἀληθινὰ δοσμένο, μόνο πὺ ἐπειδὴ τὸ ποιό τους στέκει στὸν τρόπο τῆς ὑποκειμενικῆς ἐνὸρασης ὡς πρὸς τὸ δοσμένο ἀντικείμενο, ξεχωρίζουμε τ' ἀντικείμενο ὡς φαινόμενο ἀπὸ τὸ ἴδιο ὡς ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτό. Ἔτσι, ὅτα λέω πὼς τὰ προσόντα τοῦ Χρόνου καὶ τοῦ Καιροῦ, πὺ σύφωνα τους, ὡς ὅρους τῆς ὑπαρξῆς τους, δέχομαι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ τὴν ψυχὴ μου, βρίσκονται στὸν ἐγορρατικό μου τρόπο κι ὄχι στ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτὰ, δὲν ἐννοῶ πὼς τὰ σώματα φαίνονται μονάχα σὰ νὰ ὑπάρχουν ἐχτός μου, ἢ πὼς ἡ ψυχὴ μου φαίνεται σὰ δοσμένη μέσα στὸ αὐτοσυνειδότη μου. Δικό μου λάθος ἂν ὅ,τι πρέπει νὰ λογαριάζω ὡς φαινόμενο τὸ ἀλλάζω σὲ ἀπλὴ ἀπάτη¹. Αὐτὸ ὅμως, κατὰ τὴν ἀρχὴ μας τοῦ ἰδεατοῦ κάθε αἰσθητικῆς μας ἐνὸρασης, ἀδύνατο νὰ τύχη. Ἰσα ἴσα ὅταν σ' αὐτοὺς τοὺς εἰκονικοὺς τύπους προσ-

¹ Μὲ κατηγορούμενα φαινόμενου γίνεται νὰ προσδιορίσουμε ἀντικείμενα ἀναφορικά μὲ τὴν αἴσθησή μας, ὅπως λ. χ. τὰ τριαντάφυλλα μὲ τὸ κόκκινό τους χρῶμα ἢ μὲ τὴ μυρουδιά. Ὅ,τι ὅμως δὲν εἶναι παρὰ ἀπάτη ποτέ δὲν εἶναι ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτό, ἀφοῦ δὲ ἡ ἀπάτη χαρίζει σὲ ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτό κάτι πὺ τοῦ ἀνήκει μονάχα ἀναφορικά μὲ τὴν αἴσθησή μας ἢ μὲ τὸ ὑποκείμενο γενικά, ὅπως λ. χ. τὰ δύο χερούλια πὺ ἄλλοτε θαρροῦσι ὁ κόσμος πὼς ἔχει ὁ (πλανήτης) Κρόνος. Ὅ,τι δὲν εἶναι ποτέ τοῦ ἀντικείμενου τοῦ ἰδίου παρὰ πάντα τῆς ἀναφορᾶς του πρὸς τὸ ὑποκείμενο, κ' εἶναι ἀχώριστο ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ εἰκόνα, εἶναι φαινόμενο, καὶ λοιπὸν σωστά προσδιορίζουμε

κολλήσης αντικειμενική πραγματικάδα, τότες μονάχα κάθε πρᾶμα ἀλλάζει ἀναπόφευγα καὶ καταντάει ἀπλήτῃ ἀπάτῃ. Γιατὶ ἂν πῆς τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ προσόντα ποὺ ὄντας μπορετὰ πρέπει καὶ νὰ βρίσκονται μέσα στ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτὰ, κι ἂν ἔπειτα λογαριάσης σὲ τί ἀλλόκοτα συμπεράσματα μπλέκουμε—ὄντας ἀναγκασμένοι νὰ παραδεχτοῦμε πὼς δυὸ ἀπέραντα πράγματα, ποὺ δὲν εἶναι οὐσίες μήτε ἐνύπαρχτα σὲ οὐσίες, ποὺ ὅμως ἀναγκαστικὰ ὑπάρχουν κ' εἶναι μάλιστα ἀναγκαῖοι ὅροι τοῦ ὑπαρχτοῦ ὅλων τῶν πραγμάτων, θὰ μείνουν ἀκόμα κι ἂν λείψῃ κάθε πρᾶμα ὑπαρχτὸ—τότες μὰ τὴν ἀλήθεια θὰ τοῦ τὸ παραβλέψουμε τοῦ καλοῦ μας Βάρκλῃ ποὺ ὅλα τὰ σῶματα τὰ ξευτέλισε σὲ ἀπάτῃ καὶ τίποτα ἄλλο. Ἀκόμα μάλιστα κ' ἡ ὑπαρξή μας ἡ ἴδια, ποὺ τότες θὰ στήριζεται στὴν ἀνεξάρτητῃ πραγματικάδα τέτοιας ἀνυπαρξίας σὺν τὸν Καίρῳ, καταντάει ἔτσι γυμνὴ ἀπάτῃ ἀνοησία ποὺ ὡς τώρα δὲν τὴν ξεστόμισε κανένας.

4. Στὴ φυσικὴ θεολογία ὅπου στοχαζόμαστε ἀντικείμενο (Θεὸς) ποὺ ὄχι μονάχα σ' ἐμᾶς δὲν εἶναι ποτές ἐνορατικὸ ἀντικείμενο παρὰ μήτε καὶ στὸν ἑαυτὸ του ἀντικείμενο αἰσθητῆς ἐνόρασης, προσέχουμε πολὺ ἀπὸ τὴν ἐνόραση νὰ ξεκάμουμε κάθε ὅρο Χώρου καὶ Καιροῦ (γιατὶ ἐνορατικὸς ἀναγκαστικὰ εἶναι κάθε του γνωρισμὸς, καὶ δὲν εἶναι στοχασμὸς ποὺ σημαίνει πάντα περιορισμὸ). Μὲ τί δίκιο ὅμως τὸ κάνουμε τοῦτο μιὰ καὶ εἶπαμε τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ τύπους τῶν πραγμάτων

μὲ τὰ κατηγορούμενα Χῶρο καὶ Καιρὸ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα. Ἐδῶ δὲν ἔχει ἀπάτῃ. Ἀντίθετα ὅμως, ἂν τοῦ τριαντάφυλλου αὐτοῦ καθαυτοῦ τοῦ ὑποθέσω κοκκινάδα, ἂν χερούλια τοῦ Κρόνου, ἂν κάθε ἐξωτερικοῦ ἀντικείμενου μέτρα, δίχως νὰ περιορίσω τὸ συλλογισμό μου στὴν ἀναφορά τοὺς πρὸς ὑποκείμενο, τότες ἔχουμε ἀπάτῃ.

αὐτῶν καθ'αυτῶν, καὶ μάλιστα τέτοιους ποὺ μένουν ὡς ἀπὸ τὰ πρὶν ὅροι τοῦ ὑπαρχτοῦ τῶνπραμάτων, ἀκόμα κι ἂν λείψουν τὰ ἴδια τὰ πράγματα; "Ἄν εἶναι ὅροι κάθε ὑπαρχτοῦ καθόλου, θὰ εἶναι καὶ ὅροι τοῦ ὑπαρχτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐξὸν λοιπὸν ἂν εἶναι ν' ἀλλάξουμε τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ σὲ ἀντικειμενικοὺς τύπους ὅλων τῶνπραμάτων, δὲν μένει παρὰ νὰ τοὺς παραδεχτοῦμε ὡς ὑποκειμενικοὺς τύπους τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς μας ἐνόρασης, ποὺ ὀνομάζεται αἰσθητὴ ἴσα ἴσα γιατί ἀρχικὰ δὲν εἶναι ψυχόρμητη, τέτοια δηλαδὴ ποὺ μονάχη της νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἐνορατικῶν ἀντικείμενων (τέτοια ἐνόραση, ὅσο μπορούμε νὰ τὴν καταλάβουμε, εἶναι μονάχα τοῦ Πλάστη), μὲν στέκει στὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀντικείμενων, ἄρα δὲν εἶναι μπορετὴ παρ' ὅταν αὐτὰ ἐπιπρεᾶζουν τὸ εἰκονιστικὸ μᾶς.

Μήτε εἶναι ἀνάγκη αὐτὴ τῇ σὲ Χῶρο καὶ Καιρὸ ἐνόραση νὰ τὴν περιστάσουμε στὴν αἰσθητοσύνη τοῦ ἀθρώπου· ἴσως ἴσως σὲ τοῦτο ὅλα τὰ περιορισμένα στοχαστικὰ ὄντα μᾶς μοιάζουν ἀναγκαστικὰ (ἂν κι ἀδύνατο νὰ τ' ἀποφασίσουμε τέτοιο ζήτημα). Μὲ τὸ νὰ ἔχῃ ὅμως καθολικὸ χαραχτήρα δὲν παύει νὰ ἦναι αἰσθητοσύνη, γιατί εἶναι πάντα καὶ μένει παραγωγή (intuitus derivativus), ὄχι ἀρχικὴ (intuitus originarius), καὶ λοιπὸν ὄχι διανοητικὴ. Γιὰ τὸ λόγο ποὺ πρὶν εἴπαμε, ἡ διανοητικὴ ἐνόραση εἶναι, φαίνεται, μονάχα τοῦ Πλάστη, κι ὄχι ποτὲς ὄντου μὴ ἀνεξάρτητου μήτε ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξὴ του μήτε ὡς πρὸς τὴν ἐνόρασή του (ἐνόραση ποὺ προσδιορίζει τὴν ὑπαρξὴ του ὡς πρὸς δοσμένα ἀντικείμενα). Αὐτοῦ μας τοῦ λόγου σκοπὸς εἶναι νὰ σαφηνίσῃ μονάχα, ὄχι ν' ἀποδείξῃ τὴν αἰσθητικὴ μας θεωρία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

ΤΗΣ ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

Ἐδῶ ἔχουμε λοιπὸν ἓνα ἀπὸ τὰ χρειαστὰ ποὺ λύνουν τὸ γενικὸ αὐτὸ πρόβλημα τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας, τὸ πῶς εἶναι μπορετὰ συνθετικὰ ἀπὸ τὰ πρὶν ἀξιώματα· δηλαδὴ ἔχουμε ἄδολες ἀπὸ τὰ πρὶν ἐνόρασεις, τὸ Χῶρο καὶ Καιρό. Ἐκεῖ δὲ, ὅταν κἀνοντας ἀπὸ τὰ πρὶν συλλογισμὸ θέλουμε νὰ πᾶμε παρακεῖ ἀπὸ δοσμένη ἔννοια, βρίσκουμε ὅ,τι εἶναι ἀνακαλύψιμο ἀπὸ τὰ πρὶν ὅχι μέσα στὴν ἔννοια, παρὰ στὴν ἀνάλογή της ἐνόραση, καὶ ποὺ ἔχει συνθετικὸ μαζὶ τῆς δεσμῆς. Ἰσα ἴσα ὅμως γιὰ τοῦτο τέτοιοι συλλογισμοὶ ἀδύνατο νὰ περάσουν τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, καὶ δὲν ἐφαρμόζονται παρὰ σὲ ἀντικείμενα μπορετῆς πείρας.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000016640

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Τιμή 2 δραχμές.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

